

Tóka Gábor:

A kakukk fészke: Pártrendszer és törésvonalak Magyarországon¹

Politikatudományi Szemle 1. évfolyam (1992) 2. szám, pp. 123-59.

Összefoglalás

A tanulmány azzal a feltevéssel foglalkozik, hogy a magyar pártrendszer is elkerülhetetlenül a Nyugaton domináns bal-jobb tagoltság kialakulása irányába fog haladni. A szerző szerint ez a determinisztikus felfogás csak a politikai törésvonalak alapvetően makro-társadalmi adottságokkal, nem pedig pártok, érdekszervezetek és intézmények öntörvényű tevékenységével való magyarázatával egyeztethető össze. Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján kerülnek tesztelésre az alternatív elméletekkel kapcsolatos hipotézisek. Az eredmények arra utalnak, hogy 1. a bal-jobb konfliktus gazdasági dimenziója valóban csekélyebb szerepet játszik a magyar és lengyel párt-versengésben, mint a vizsgált nyugati demokráciákban; 2. Magyarország esetén a szekuláris-vallásos törésvonal éppoly fontosnak tűnik, mint az előbbi a nyugati demokráciákban; és 3. mindez sokkalta inkább az érdekcsoport-, mintsem a makro-szociológiai elmélet alapján magyarázható.

1990 táján a hazai pártrendszerrel foglalkozó publicisztikai és tudományos igényű írásokban gyakorta megfogalmazódott az az állítás, miszerint az újonnan létrejött kelet-európai pártrendszerek alapvető átrendeződésnek néznek elébe, ami - legalábbis akkor, ha a tulajdonviszonyok és a társadalmi struktúra feltételezett átalakulása lezajlik - egy a gazdasági javak, terhek, pozíciók elosztásával kapcsolatos konfliktusok köré rendeződő megosztottság kikristályosodásához fog vezetni. Az azóta eltelt rövid időszak fejleményei aligha sokatmondóak egy ilyen átalakulás

---

¹ A tanulmányban hivatkozott, de a táblázatokban nem reprodukált statisztikai elemzéseket a szerző kérésre postázza. Postacím: TÁRKI, Bp. Frankel L. 11. H-1027.

valószínűsége tekintetében. Mivel minden pártrendszer a környezetéhez való folyamatos adaptációra kényszerül, megítélésem szerint sem annak az állításnak nincs különösebb heurisztikus értéke, hogy nagy változások lesznek, sem pedig annak, hogy lényegi változás már nem várható. Ezért a jelen tanulmány csak ahhoz kíván hozzászólni, hogy törvényszerű e a fent jelzett irányú fejlődés, és hogy milyen *fajta* korlátja *van* (és nem pedig *mennyi lehet*) a későbbi változásoknak.

A fenti predikció hivatkozási alapját általában az a vélelem jelenti, hogy a nyugat-európaiakkal és észak-amerikaiakkal összehasonlítva a magyar pártoknak még ahhoz képest sincsenek szocio-demográfiai jellegzetességek és politikai attitűdök alapján jól beazonosítható szavazótáboraik, mint amennyi a pártok rövid múltja alapján esetleg várható lenne. Azaz: nincs jelen a Nyugaton dominánsnak tekinthető hagyományos bal-jobb tagoltság, ugyanakkor viszont a pártelitek szintjén túl olyan alternatív rendezőelvek kikristályosodása sem figyelhető meg, amelyek ez előbbi kifejlődését gátolhatnák. E tanulmány gondolatmenete két megfontolásra épül: 1. az első jelenségre adott magyarázat egyben választ adhat a későbbi változások szükségszerű jellegének kérdésére is; és 2. a második állítás esetleges cáfolata egyben bizonyos korlátokat állapít meg azzal kapcsolatban, hogy egyáltalán domináns ideológiai dimenziójává válhatnak-e a magyarországi pártversengésnek a materiális érdekkonfliktusokkal kapcsolatos kérdések.

Miért lenne szükségszerű?

Ha valójában nem létezik a párt-tagoltságtól független politikai tagoltság (Körösenyi, 1991), vagy implicite arra a következtetésre jutunk, hogy a pártfejlődésnek a makrotársadalmi környezet alapján nem szükségszerű vonásai összehasonlíthatatlanul fontosabb szerepet játszanak a fő konfliktus-dimenziók kijelölésében, mint a nagy társadalom 'potenciális' politikai tagoltsága (Szelényi et al., 1991), akkor elméletileg

nehezen támasztható alá, hogy miért lenne a teljes változatlanságnál, vagy bármely más fejlődési iránynál valószínűbb az, hogy a magyar pártrendszer a hagyományos bal-jobb tagoltság irányába változzon: a létező pártok esetleg ellenérdekeltek, megfelelő szellemi, szervezeti és pénzügyi erőforrásokkal rendelkező potenciális pártok forrása nem látható, a rivális gazdasági érdekcsoportok nem szükségképp arra törekcsenek, hogy hallgatólagosan felosszák egymást közt a pártokat.² Ugyanígy akkor is el kell vetnünk minden determinisztikus elméletet, ha a nagy társadalom pártpolitikai szférától független politikai tagoltságának alakulásában döntő szerepet tulajdonítunk az érdekszervezeteknek.

A szóbanforgó fejlődést akkor tekinthetjük szükségszerűnek, ha egyrészt törvényszerűnek tartjuk azt, hogy a modern ipari társadalmak többpártrendszerű demokráciáiban elsősorban az állam szociális és gazdasági szerepvállalásával kapcsolatos megosztottságok mentén különülnek el egymástól pártok és szavazótáboraik. Másrészt vagy ugyanezt kell találnunk Magyarországon is, vagy ha nem, akkor e devianciát meg kell tudnunk magyarázni mulandónak hihető körülményekkel. Leszámítva azt a tételt, hogy Magyarország nem modern ipari ország, a lehetséges magyarázatok két nagyobb csoportja lelhető fel az irodalomban.

---

² Elvben elképzelhetőek olyan, nem a szélesebb társadalomban végbemenő folyamatokban (a *cleavage*-ek fejlődésében), hanem a szűkebben vett politikai folyamatok valamilyen automatizmusában rejlő mechanizmusok, amelyek többé-kevésbé törvényszerűen a bal-jobb tagoltság kialakulása felé mozgatnák a magyar pártrendszert (is), de nem ismerem ezek körvonalazását célzó elméleti törekvéseket. Az az érvelés, amely szerint a nem-materiális érdekkonfliktusok köré rendeződő pártversengés szükségképp destabilizáló hatású (Schöpflin, 1990), vagy hogy ez törvényszerűen a 'populista', 'peronista' (Szelényi et al., 1991), stb. pártok hegemoniájához vezet, csak annyit próbál állítani, hogy a materiális érdekkonfliktusok dominanciájának nincs *pozitív* alternatívája.

A makroszociológiai magyarázatok azzal érvelnek, hogy 1. a társadalom, a tulajdonviszonyok, az intézményrendszer változásai a létező pártok akaratától függetlenül, esetleg azok ellenérdekeltsége mellett is szükségképpen létrehozzák vagy felerősítik majd a pártpolitikai szinttől független (nevezzük így: magánvaló), kifejezetten az elosztási problematika köré rendeződő politikai tagoltságát a posztkommunista társadalomnak; 2. ez a fejlemény hatást fog gyakorolni a pártrendszerre; 3. az elosztási problematikával kapcsolatos 'magánvaló' politikai tagoltsága e társadalmaknak egyelőre nem létezik, illetve kezdetleges (pl. Schöpflin, 1990, bizonyos vonatkozásokban Ost, 1990, Bruszt - Simon, 1991).

Az átmeneti körülményekre hivatkozó magyarázatok másik része a történelmi, politikai szituációra hivatkozik. Mivel a kérdés az, hogy miért - mint feltételezzük - alárendelt jelentőségű maga a materiális érdekkonfliktusok dimenziója a magyar pártrendszerben, ezért a baloldal diszkreditáltságával, a szociáldemokrácia megoldhatatlan stratégiai dilemmáival és elkerülhetetlen káderproblémáival kapcsolatos megfontolások (részletesen ld. Lindström, 1991) a jelen összefüggésben irrelevánsak. Lényegesek lehetnek viszont a kelet-európai 'választási piac' sajátosságai: az előzetes lojalitások által lekötetlenül hagyott, 'szabad' szavazatok hatalmas tömege és a tét nagysága folytán **rendkívül** kompetitív helyzetben találják magukat a (meghatározó vagy éppen hegemón szerepre törekvő) pártok (ld. Mair, 1990), ezért *fokozottan* törekednek arra, hogy egyetlen jelentős társadalmi csoportot se kelljen riválisaiknak átengedniük. Ezzel rokon az a lehetséges magyarázat, hogy egy adott időpontban csak kisszámú kérdés (*issue*) válhat fontossá a pártpreferenciák alakulása szempontjából (Budge-Farlie, 1983; 26); a kelet-európai átmenet viszont eleve magával vonja, hogy a napirenden szereplő kérdések száma túl nagy, a témák pedig túl szerteágazóak ahhoz, hogy a politikai viták tartósan lehorgonyozhassanak

egy körül, és így a választók nem orientálódhatnak a pártok közötti redukált számú és világosan felismert véleménykülönbség alapján. A 'bajok' túl nagyok, a konszenzus 'túl' nagy: a választók számára leginkább releváns, és a kampányoknak is középpontjában álló témák nem alternatív értékválasztásokat (*position-issues*) jelentenek, hanem egy-egy általánosan nem kívánatosnak tekintett állapot (gazdasági válság, elnyomás, nepotizmus, nemzeti függetlenség hiánya, erkölcsök romlása, stb.), illetve ennek megszüntetése más-más pártokkal való összefüggésbe hozatalát (*valence-issues*)³. Mindkét szituatív magyarázat azt implicálja, hogy Magyarországon

---

³ A '*position-*' és '*valence-issue*' közti, eredetileg Butler és Stokes által bevezetett distinkció kidolgozására ld. (Schneider, 1980). A jobb megértés kedvéért hadd idézem az ő példáját. Az 1976-os amerikai elnökválasztáson azon választók között, akik az infláció megfékezését fontosabbnak tartották a munkanélküliség leszorításánál (*position-issue*), természetesen a republikánus jelölt támogatói voltak felülreprezentálva. Ennek ellenére a demokrata jelölt profitált abból, hogy a választók az inflációt messze fontosabb problémának tartották a munkanélküliségnél, mivel a többség a hivatalban levő republikánus adminisztrációt tartotta felelősnek az inflációért (*valence-issue*). Másutt megpróbáltam 1990-es adatok alapján igazolni azt, hogy a magyar párteltek szempontjából bármennyire is alternatív értékválasztásokat fejeztek ki (és nem csak az 'utódpártokkal' szemben) a keresztény erkölcsre, a békés átmenet fontosságára, a szabadságra ('Van aki szabadon szereti'), a radikális gazdasági változásokra, stb. való hivatkozások, és bármennyire konzisztensek is voltak a választók pártpreferenciái a különböző pártokhoz köthető szlogenekre adott reakcióikkal, ezek a jelszavak a választók nagy többsége számára mégis '*valence issue*'-t jelentettek (ld. Tóka, 1990). A jelen tanulmány szempontjából lényeges - és egyenlőre igazolatlan - hipotézis durván az, hogy valamiféle törvényszerűség folytán a kelet-európai pártrendszerek kialakulása idején a választói magatartás szempontjából relatíve nagyobb szerepet játszanak a *valence-issue*-k, mint általában a nyugati demokráciákban. Ezzel kapcsolatban érdekes a Medián 1991. májusi párt-imázs vizsgálatának egyik eredménye, miszerint az átlagos megkérdezett a FIDESZ-t valamivel 'nemzetibbnek' tartotta az MDF-

minden szóbjövő attitűd-dimenzióban kicsiny a választók pártpreferenciái és véleményei közötti konzisztencia mértéke.

Ez azt jelenti, hogy ha találunk olyan attitűd-dimenziót, amelyen viszonylag nagy konzisztencia mutatkozik a választópolgárok véleményei és pártszimpátiái között, akkor a fenti két elmélet nem magyarázza kielégítően azt, hogy az elosztási tematikával kapcsolatban miért nem tapasztalhatunk hasonlóképpen erős konzisztenciát. Ha ráadásul azt sem tudjuk igazolni, hogy az elosztási tematikával kapcsolatban a magyar társadalomnak **nem** létezik olyasfajta magánvaló politikai tagoltsága, mint a nyugatiaknak, akkor azt kell gondolnunk, hogy a pártrendszer domináns ideológiai konfliktusát nem annyira makrotársadalmi adottságok, mint inkább pártoknak és/vagy érdekszervezeteknek az előbbiek által nem determinált stratégiai döntései határozzák meg. A korábban elmondottak értelmében ez egyben azt is jelentené, hogy nem szükségszerű a pártrendszernek egy a hagyományos bal-jobb tagoltság irányába való átalakulása.

A korlátok

Az egyes pártrendszerek startja figyelemreméltóan tartós hatást gyakorol arra, hogy

---

nél (ld. Hahn-Lázár, 1991: 102-103). A tanulmány egyéb adatait is figyelembe véve a jelenség valószínű magyarázata az, hogy sok más kérdéshez hasonlóan a 'nemzeti' tematika szubjektíve releváns vonatkozásaiban is (pl. az ország függetlensége melletti elkötelezettség) a válaszolók nagy része a számára legszimpatikusabb pártot tartotta a 'legjobb'nak, a 'nemzetinek' számukra nem a szofisztikált értékválasztást involváló aspektusai a nyilvánvalóak.

milyen pártok léteznek a későbbiekben⁴, továbbá meghatározhatja azt, hogy azok milyen klientúrára, bázisra támaszkodnak⁵. Elvben nyilvánvalónak látszik, hogy minél homogénebb egy párt szavazóbázisa, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy valamilyen új politikai problematika előtérbe kerülése megoszthatja és erodálhatja azt. Még ha egy párt belső kohéziója szempontjából döntő jelenséget tulajdonít is valaki az ideológiai tényezőknek (tehát a párt adaptációs képességét nem csak a rendelkezésére álló szellemi, szervezeti és pénzügyi erőforrások függvényének tekinti), akkor *is* valószínűtlennek kell tartania azt, hogy egy esetleg újonnan felmerülő politikai konfliktus-dimenzió mentén bármely szavazatnyeréséget ígérő pozíciót riválisainak engedjen át. Ha ez a konfliktus-dimenzió valóban a korábbi

---

⁴ Ld. Rose-Mackie, 1984. A szerzők 19 régi demokrácia idősoros választási eredményeit tanulmányozva egyebek közt megállapítják, hogy a 68 pártból, amely ezen országok 'első szabad' választásain indult, 78 százalék 'intézményesült', azaz legalább a három azt követő választás mindegyikén országos pártként szerepelt. Ezen 53 intézményesült 'alapító' pártnak összesen 17 százaléka tűnt csak el a későbbiekben, relatív többségük (40 %) azonban viszonylag jelentős szerkezeti változáson (pl. kiválás, egyesülés) ment át a későbbiekben. Azon pártok közül, amelyek később kapcsolódtak be a választási versengésekbe, csak lényegesen kevesebb (53 százalék), míg azok közül, amelyek alapításuk időpontjától függetlenül legalább egyszer 5 százalék feletti eredményt értek el, 76 százalék 'intézményesült'. Az elhalástól leginkább fenyegetett agrárpártok kivételével a pártok társadalmi bázisa (munkás, nyelvi, vallási, középosztályi, 'catch-all') alig okoz különbséget a tekintetben, hogy egy egyszer már 'intézményesült' párt mekkora valószínűséggel marad intakt a későbbiekben.

⁵ Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy akár a legerősebb hatás is örökérvényű lehetne; e tekintetben elég a polgárháború utáni évtizedekben túlnyomó többségében a Republikánus Pártot támogató néger lakosság leszármazottainak 1964-től már 90 százalék feletti, közel egyhangú Demokrata párti preferenciájára gondolni (Burnham, 1974: 692).

pártpolitika törésvonalaitól függetlenül tagolná a választóközönséget, az azt jelentené, hogy bármely párt egyformán hitelesen (illetve egyformán hiteltelenül) tudna képviselni az új tematikában bármely szélső vagy középutas állapotot⁶. Ha pedig egyszer már létrejöttek a választók pártpreferenciái szempontjából bizonyos fontos társadalmi választóvonalak, akkor bárminő sikeres is legyen egy vagy több párt az újonnan felmerülő tematikák kiaknázásában, feltehetően könnyebben nyerhetnek meg olyan új támogatókat, akik a korábbi megosztottságok mentén is az övékéhez közelebb álló helyzetet foglaltak el.

Egy pártrendszer stabilitása e megfontolások fényében egyebek között a pártok profilja és szavazótáboraik jellemzői közötti izomorfia függvényének is tekinthető. Mi sem egyszerűbb, mint hogy valamilyen kvantitatív összehasonlítást tegyünk egyrészt Magyarország és a modellnek tekintett nyugati demokráciák, másrészt Magyarország 1990-es és későbbi állapota, harmadrészt (ellenőrzendő, hogy helyi esetlegességek vagy kelet-európai sajátosságok fejeződnek-e ki a hazai helyzetben) Magyarország és minél több (jelen esetben egy) régióbeli ország között. Ha ez az izomorfia Magyarország esetén nem tűnik kicsinek, akkor - függetlenül attól, hogy milyen mechanizmusok hozzák azt létre - konszolidálni kell tekintenünk a magyar pártrendszert. A következő elemzés tehát azt igyekszik hangsúlyozni, hogy bármilyen irányban is módosuljon a magyar pártrendszer a jövőben, a választópolgárok pártpreferenciáiban már megfigyelhető, kifejezetten jelentős társadalmi és ideológiai választóvonalak a párt-elitek akaratától függetlenül is továbbéltetik majd a mai pártrendszer ezeknek megfelelő vonásait.

---

⁶ Ha viszont a konfliktusdimenzió nem új, mert már addig is jelen volt legalábbis a szavazótáborok közötti attitűd-különbségek szintjén, akkor nehéz belátni, hogy pusztán jelentőségének növekedése miért vezetne a pártrendszer alapvető átalakulásához.

A jelen tanulmány látóköre a választóközönséget politikailag megosztó társadalmi és ideológiai különbségek mibenlétére korlátozódik. Nem foglalkozom tehát azzal, hogy a magyar pártok programadó megnyilatkozásaiban nagyobb vagy kisebb különbségek figyelhetők-e meg, mint mondjuk a svájci, holland, vagy osztrák pártok között, vagy hogy melyik országban mennyire lehet névértéken venni a hivatalos pártprogramokat. Releváns adatok hiányában arra is csak közvetve tudok választ adni, hogy a magyar választók kisebbnek tartják-e a pártok közötti különbségeket, mint nyugat-európai és észak-amerikai társaik. Mindezekre a kérdésekre itt csak indirekt válaszokat kockáztatok meg: ha egy adott pártra adott szavazat a szavazóbázis társadalmi összetételéből eredő koincidenciák kiszűrése után is korrelál valamilyen politikai attitűddel, akkor ennek külön jelzése nélkül azt feltételezem, hogy a párt hívei ennek megfelelő álláspontot tulajdonítanak a pártnak, a korreláció erőssége pedig attól függ, hogy a választóközönség számára politikailag mennyire releváns (*salient*) az adott kérdés, és mennyire markánsak vele kapcsolatban a pártok közötti különbségek.

I.

A fentebbiek alapján adódó első tesztelendő nullhipotézisünk az, hogy az állam gazdasági és szociális szerepvállalásával kapcsolatos tematikában nem létezik egy a pártokhoz képest apriori politikai tagoltsága a mai magyar társadalomnak. Mint látni fogjuk, a hipotézis elfogadása vagy elvetése attól függhet, hogy miként definiáljuk, illetve operacionalizáljuk a 'magánvaló' politikai tagoltság meglehetősen homályos fogalmát. Ha pusztán az értendő rajta, hogy különböző emberekre különböző politikai attitűdök, vélemények jellemzők, akkor a vita természetesen felesleges. Érthetjük azonban rajta többféle vélemény konzisztens összekapcsolódását is, és ebben az esetben már egyáltalán nem triviális a kérdés, hogy a magyar (általánosabban a kelet-

európai) népesség ugyanolyan konzisztens véleményeket hangoztat-e a nyugati demokráciák bal-jobb tagoltságához kapcsolódó kérdésekben mint azok, akik az utóbbi politikai rendszerekben élnek. **(1/a hipotézis: nem.)**

Ezzel együtt vagy ettől függetlenül élhetünk azzal a megszorítással, hogy magánvaló politikai tagoltságról csak akkor érdemes beszélni, ha nem izolált egyének vallanak hasonló véleményeket, hanem viszonylag erős és konzisztens megfelelés tapasztalható az egyének társadalmi pozíciója és politikai attitűdjei között. **(1/b hipotézis:** Kelet-Európában gyengébb a társadalmi státusz és a gazdaság-, ill. szociálpolitikai attitűdök kapcsolata, mint Nyugat-Európában, mert 1. jelentéktelen az állami redistribúcióból származó eseti előnyökre nem rászoruló, független egzisztenciával rendelkező népesség, és mert 2. a létező redistribúciós mechanizmusok és egyéb a gazdasági életbe való állami beavatkozások nem egyértelműen az alacsony státuszú, kiszolgáltatott, stb. rétegeket preferálják.)

Vélhetjük azonban úgy is - én ezt a felfogást pártolnám -, hogy a társadalom vélemények (vagy éppen érdekek) szerinti tagoltsága attól tehet szert sajátosan politikai minőségre, ha az egyes politikai kérdésekben alternatív értékek választását implikáló vélemények a politikai élet potenciális vagy tényleges szereplőivel kapcsolatos pozitív vagy negatív attitűdökkel kapcsolódnak össze. A pillanatnyi pártrendszerhez képest akkor lehet apriori ez utóbbi fajta politikai tagoltság, ha nem csak pártok, hanem érdekcsoportok, érdekszervezetek, politikai irányzatok, intézmények is megjelennek ezen ellenség- és szövetséges-képzetekben. **(1/c hipotézis:** Kelet-Európában - a Nyugattal ellentétben - sem a gazdasági-szociális kérdésekkel kapcsolatos attitűdök, sem a társadalmi státusz nem kapcsolódnak konzisztensen egyes érdekszervezetekkel, -csoportokkal kapcsolatos véleményekhez.)

Sem az 1/a, sem az 1/c nullhipotézisek elfogadása nem implikálja azt, hogy a tulajdonviszonyok és a társadalmi struktúra átalakulása esetén automatikusan változni fog a helyzet, hiszen nyitva hagyja a kérdést, hogy a pártok és egyéb szervezetek taktikai és stratégiai döntései teremtik-e a politikai tagoltságot. Az utóbbi kérdésre csak akkor tudnánk egy óvatos (nevezetesen igenlő) választ adni, ha mindhárom hipotézist el kellene vetnünk. Vagyis azt találnánk, hogy bármiképp definiáljuk is a politikai véleménytagoltság fogalmát, az a pártrendszer által állítólag le nem képzett dimenzióban legalább annyira fellelhető Magyarországon, mint a nyugati országokban, és ez a létező véleménytagoltság mégsem mutat semmiféle párhuzamosságot a magyar választók pártpreferenciáival. Valamivel markánsabak lehetnek az 1/b hipotézis elfogadásának következményei. Ha ugyanis 1. elméletileg elfogadhatónak tartjuk a magánvaló politikai tagoltság azon meghatározását, hogy a politikai attitűdök konzisztens összefüggést mutatnak a társadalmi hovatartozás megfelelő aspektusaival; 2. ezek az összefüggések Magyarországon (Kelet-Európában) gyengébbek, mint Nyugaton; és 3. ezt - a hipotézis megfogalmazásánál jelzett - szociológiai érvekkel magyarázhatónak tartjuk, akkor ismertnek, és a szervezetek magatartásától függetlenül érvényesülőnek tekinthetjük azt a mechanizmust, amely az elosztási problematikával kapcsolatos politikai tagoltságot a feltételezett társadalmi változások során automatikusan létre fogja hozni, ill. a pártokból valamilyen reakciót válthat/kényszeríthet ki.

Hasonló tartalmú és erősségű predikció köthető egy negyedik hipotézishez. Ez a társadalom politikai beállítottságai és a magyar pártrendszer közötti feltételezett diszharmóniának egy olyan sztenderd leírásához kapcsolódik, amely szerint a magyar (a kelet-európai) lakosság különösen magas elvárásokat táplál az állam szociális és gazdasági szerepvállalásával kapcsolatban, és ez értelemszerűen ellentétben áll a

baloldali (vagy egyszerűen csak etatista) pártok szavazatarányával⁷. Az állítás mögött rejlő **1/d hipotézis** az, hogy az adott ország átlagos választópolgárának véleményétől függetlenül egy baloldali párt stabil szavazója attitűdjei tekintetében konzisztensen szocialista, egy konzervatív párté konzisztensen antiszocialista, és így tovább. (Vö. azzal a tézissel, miszerint pl. az SZDSZ profilja és tagjai többségének egy apriori mérce szerint túlságosan antiliberalis véleménye között ellentmondás áll fenn (Vásárhelyi, 1991)).

A fenti hipotézisek tesztelésére az International Social Survey Programme 1985. évi osztrák, nyugatnémet, brit, ausztrál és amerikai, 1990. májusi magyar, valamint az Institute for East-West Security Studies által kezdeményezett és szponzorált 1991. októberi közép-európai összehasonlító vizsgálat magyar és lengyel adatait fogom használni. A lengyelországi adatfelvételt a PENTOR, a magyarországiakat a TÁRKI végezte el, az ország felnőtt lakosságát reprezentáló mintákon. A valamennyi vizsgálatban megtalálható kérdések alapján három olyan véleményindex-et szerkesztettem, amelyek elvben összefügghetnek a hagyományos bal-jobb tematikával. Az első az állami tulajdonnal, állami szektorral kapcsolatos kérdésekre adott válaszokat összegzi. A maximális plusz egy pontszámot azok a megkérdezettek kapják, akik mind az erőműveket, mind az ipari nagyvállalatokat, mind pedig a bankokat állami (nem vegyes) tulajdonban szeretnék látni. Minusz egy összpontszámot azok kapnak az ALLAMI index-en, akik ezek mindegyikét

---

⁷ A feltevés érvényessége szempontjából lényegtelen, hogy mely pártok tekinthetők dominánsnak és melyek baloldalinak, egészen addig, amíg a kettő nem esik egybe.

fenntartások nélkül magántulajdonba adnák/tartanák⁸. Az egyéb véleményegyüttesek a két szélső ponttól való különbözőségük mértékével arányos köztes értéket kapnak. A KONTROL index-en azok kaptak plusz egy pontot, akik határozottan egyetértettek azzal, hogy a gazdaság segítése érdekében a kormánynak kontrollálnia kell a béreket, az árakat, és a munkahelyek megmentése érdekében támogatnia kell a válságágazatokat, mínusz egy pontot pedig azok, akik mind a három dolgot határozottan ellenezték. A SZOCIAL index-en azok kaptak plusz egy pontot, akik szerint a kormánynak kötelessége kell legyen munkát biztosítani mindenkinek, aki dolgozni akar, csökkentenie kell a jövedelmi egyenlőtlenségeket, továbbá ellenőriznie kell az árakat, mínusz egy pontot pedig azok, akik ezek egyikével sem értettek egyet. A későbbiekben világossá váló okok miatt egy negyedik index-et is konstruáltam (SZABJOG), amin azok kaptak plusz egy pontot, akik szerint meg kell engedni azt, hogy a kormányzat valamely intézkedésével egyet nem értő emberek vagy szervezetek akár röplapok aláírásával és terjesztésével, akár gyűlésekkel, vagy akár tiltakozó felvonulásokkal protestáljanak e döntés ellen, mínusz egy pontot pedig azok, akik mindhárom dolog megengedését határozottan ellenezték.

Azt, hogy a négy index valóban összefügg a nyugati politika bal-jobb megosztottságával, az 1. tábla igazolja, amelyen az öt nyugati ország és

---

⁸ A kérdések pontos szövege, az alapvető válaszmegoszlások, a minták és az egyes nyugati országokban alkalmazott súlyozási eljárások leírása megtalálható a ZUMA, 1987, TÁRKI, 1990, TÁRKI, 1991b kiadványokban. Mind a négy index konstrukciója az eredeti kérdésekre adott válaszok szimpla összeadásával történt (a 'nem tudom', stb. válaszokat középső válaszkategóriának kódolva). Ez után - az 1. tábla szemléletessége kedvéért - kivonás és osztás révén az összpontszámokat a plusz 1 - mínusz 1 intervallumba helyeztem át.

Magyarország fontosabb pártjai szavazótáborának⁹ átlagpontszáma és sztenderd devianciája látható a négy index-en, valamint a pártválasztás és az adott véleményindex közötti kapcsolat erejét kifejező *eta*-koefficiens.

A sztenderd deviancia azt fejezi ki, hogy mennyire heterogén az adott párt szavazótáborra az adott kérdés vonatkozásában. Ha egy párt minden szavazója pontosan azonos pontszámot kapott volna egy adott index-en, akkor a szavazótáboron belül nulla lenne az index sztenderd devianciája. Az *eta* nulla és plusz 1 közti értéket vehet fel. Minél nagyobb az egyes pártok átlagos szavazói közti véleménykülönbség nagysága, és minél homogénebbek az egyes pártok szavazótáborai, annál nagyobb az *eta* koefficiens. Kettőnél több párt esetén az is növeli az *eta* értékét, ha a nagyobb pártok között található a legnagyobb különbség az adott index-en.

A négy index gyakorlatilag valamennyi nyugati országban azonos módon differenciál

---

⁹ Az 1991-es adatfelvételek esetén a pillanatnyi szavazati szándékot vettem figyelembe. Az 1990-es és 1985-ös adatok esetén a pártpreferenciára vonatkozó kérdések oszáganként eltérő jellege miatt a legutóbbi parlamenti illetve elnökválasztáson leadott szavazatot vettem figyelembe. Mivel ez az adat a brit file-ből hiányzott, ebben az esetben a pillanatnyi pártidentifikáció változót használtam (ezért van több Labour-támogató, mint tory).

Lengyelország esetében csak az országos átlagokat, szórást, valamint az egyes index-eknek a pártpreferencia-változóval való kapcsolatát kifejező *eta*-koefficiensét közlöm. Ennek oka egyrészt az, hogy a többi 1991. októberi lengyel vizsgálathoz hasonlóan nagyságrendeket tévedett az egyes pártok választásokon várható szavazatarányával kapcsolatban, másrészt mert a releváns pártok nagy (következésképpen az esetek kicsiny) száma miatt több pártot kénytelenek voltunk az elemzés céljaira összevonni egymással, s ilyenformán a részletes adatok közzlése hosszadalmas magyarázatokat kívánna.

a konzervatív, liberális és szocialista szavazók (az Egyesült Államok esetében ez utóbbin természetesen a nem szocialista Walter Mondale szavazói értendők) között, és legalábbis a gazdasági és szociális kérdésekkel kapcsolatos véleménykülönbségek egy kivétellel akkor is szignifikánsak az öt százalékos szinten, ha kiszűrjük a szavazótáborok társadalmi összetételében fennálló különbségek hatását¹⁰. A baloldali pártok szavazói rendre a rivális polgári pártok szavazóinál magasabb átlagpontszámot kapnak az ALLAMI, KONTROLL és SZOCIAL, és az - osztrák szocialisták kivételével - a SZABJOG index-en is. A liberális pártok (Ausztráliában ezen nem a Liberális, hanem a Demokrata Párt értendő, és mivel 1985-ről van szó, ezért a német szabaddemokraták mellett az osztrák Szabadságpárt is ide sorolható még) szavazói a szociális és gazdaságpolitikai attitűdök tekintetében a közéjobb gyűjtőpártok támogatóihoz, a szabadságjogok tekintetében viszont a baloldali pártokéhoz hasonló álláspontot foglalnak el. A szociáldemokraták és liberálisok szövetségéből létrejött Alliance támogatói nem annyira az issue-pozíciók valamilyen sajátos konstellációjáról, mint inkább a két nagy párt közötti konzekvensen középutas attitűdjeikről ismerszenek meg (Himmelweit et. al, 1984: 165-179; Rose, 1990: 99, 148-152). Nem igényel sok kommentárt a válságágazatokkal és az állami piacregulációval szemben némileg ellenséges, egyebekben azonban inkább balos, a SZABJOG index-en rekordértéket mutató Zöldek pozíciója. A sztenderd deviancia mutatói kapcsán érdemes figyelni arra, hogy a SZOCIAL index-en egy-egy

---

¹⁰ A háttérváltozók hatásának kiszűrése többszörös klasszifikációs elemzéssel történt. A kontrollváltozók a következők voltak: foglalkozás (1. fehérgalléros vagy önálló; 2. fizikai munkás; 3. egyéb), iskolázottság (1. legfeljebb elemi; 2. szakmunkás-jellegű képzés vagy befejezetlen középiskola; 3. középiskola; 4. felsőfokú), település jellege (1. nagyváros; 3. 2000 lakosnál kevesebb; 2. egyéb), személyes jövedelem (folytonos), templombajárás gyakorisága (5 fokú skála), életkor (folytonos).

országban belül (Ausztria részleges kivételével) rendre a baloldali pártok szavazói mutatkoznak a leghomogébbnak. Az állami szektor kérdése ezzel szemben valamivel jobban megosztja a baloldali pártok híveit (kiváltképp a brit Labour-t), mint a jobboldaliakat és a liberálisokat.

Azon eddigi **axiómáinkat, miszerint a magyar (és más kelet-európai) demokráciákban 'kicsi' véleménykülönbségek lennének megfigyelhetőek a szavazótáborok között a hagyományos bal-jobb tematika kérdéskörével kapcsolatban, sem egyértelműen elvetni, sem fenntartások nélkül elfogadni nem lehet** a táblán látható adatok fényében¹¹. Az 1990-es magyar és az 1991-es lengyel adatok még többé-kevésbé összhangban állnak ugyan a várakozásokkal: Magyarországon ekkor a három gazdasági és szociális attitűd-index közül egy sem, Lengyelországban pedig csak az egyik (ALLAMI) mutat *összességében* véve szignifikáns összefüggést a pártpreferencia változóval, *ha* a társadalmi háttérváltozók hatását kiszűrjük. Ez persze nem jelenti azt, hogy *egyes* pártok között sincs szignifikáns különbség. Pl. az ALLAMI index-en a létező legnagyobb véleménykülönbség - majd kétszer akkora, mint az angol és ausztrál munkás- és konzervatív pártok közötti - éppenséggel egyfelől a lengyel liberális pártok, másfelől a parasztpártok meg a Demokratikus Bal hívei között található, és ez éppúgy szignifikáns marad a háttérváltozók kontrollálása után, mint az 1990-es SZDSZ- és MSZP-szavazók közti különbség. Egyfelől azonban pontosan ez - véleménykülönbség egy vagy esetleg több antiszocialista párt és az utódpartok

---

¹¹ Természetesen lehetne azzal érvelni, hogy a nyugati országok vonatkozásában az itt használtknál jobb véleményindex-eket is lehetne készíteni, de mivel ez általánosságban igaz a két közép-európai országra nézve is, a vita - további összehasonlítható adatok hiányában - jelenleg nem folytatható le.

támogatói között a privatizáció megítélésben - az a fajta attitűd-konzisztencia, ami talán még összeegyeztethető lenne az axiómával, másfelől mindkét országban túlságosan sok az olyan releváns párt, amelyek támogatói sem egymástól, sem a két véglet valamelyikétől nem különböznek szignifikánsan e tekintetben sem. Ugyanakkor már a lengyel és az 1990-es magyar adatok sem mutatnak olyan drámai különbséget a német és az osztrák adatokhoz viszonyítva a pártpreferencia-változó és a három gazdasági-szociális attitűdindex közti korreláció mértéke tekintetében, amint azt axiómánk alapján várható lett volna. Az 1991-es magyar adatok esetén pedig még a háttérváltozók kontrollálása után is éppúgy szignifikáns különbség mutatkozik a liberális pártok és az FKGP-KDNP hívei között a KONTROL és a SZOCIAL indexeken is, mint mondjuk a német szociáldemokraták és a CDU/CSU- illetve FDP-szavazói között. Tehát **a valódi különbség a keleti és nyugati pártrendszerek között az itt vizsgált szempontból nem abban van, hogy milyen nagyok a hagyományos bal-jobb tematikával kapcsolatos attitűd-különbségek a szélső pozíciókat elfoglaló szavazótáborok között, nem is abban, hogy mennyire heterogén vagy homogén egy-egy párt szavazótáborának véleménye, és még csak nem is feltétlenül abban, hogy összességében véve mennyire erős a hagyományos bal-jobb tematika e kérdéscsoportjaiban elfoglalt egyéni álláspontok és a pártpreferencia kapcsolata.** A minőségi különbségek egyike inkább az, hogy a keleti demokráciákban a meghatározó pártok (Lengyelország esetében a keresztény blokk, a Demokratikus Unió és a liberálisok) szavazói között kevésbé differenciál ez a tematika, a másik pedig az, hogy a KONTROL és a SZOCIAL index-eken nem a 'hivatalos' baloldal szavazói foglalják el a baloldali pozíciót. Míg ez utóbbi körülmény a jelen gondolatmenet szempontjából kevésbé érdekes, hiszen a bal-jobb tagoltságot hiányoló elméletek nem az FKGP-t és a KDNP-t tekintik a magyar pártrendszer kakukktójásainak, addig az elsőnek megvan a maga jelentősége, mivel egy finomított formában, erősen letompítva ugyan, de visszahelyezi jogaiba a

kiinduló axiómát.

Ami az **I/d hipotézist** illeti, elég szembetűnő az 1. táblából az, hogy egy-egy kérdéskör megítélésében legalább akkora különbségek vannak az egyes országok, mint egy-egy országon belül bal- és jobboldal között. Miután Margaret Thatcher pártjának hívei fele-fele arányban oszlanak meg a tekintetben, hogy a kormánynak kötelessége legyen vagy sem munkát biztosítani mindenkinek, aki dolgozni akar, és relatív többségük szerint kötelessége kell legyen csökkentenie a jövedelmi különbségeket, meglehetősen könnyű elképzelni, hogy olyan országokban, ahol a lakosság durván négyötöde mindkettőt a kormányzat kötelességei között szeretné tudni (Ausztria, Magyarország, illetve az itt pártpreferencia-adatok hiánya miatt nem elemzett Olaszország), miként válaszolnak e kérdésekre a helyi konzervatív vagy liberális pártok szavazói. Ahol például nagyobb az állami szektor kiterjedése, ott többen tartják elfogadhatónak a kulcsiparágak állami tulajdonlását/ellenőrzését: Mondale szavazói lényegében ugyanannyira elutasítók e tekintetben, mint a tory hívek, az Osztrák Néppárt szavazói pedig majd annyira támogatják az elgondolást, mint az angol, és hajszállal jobban, mint az ausztrál Munkáspárt hívei. Hasonló jelenségek fedezhetők fel a többi véleményindex-ekkel kapcsolatban is, egy példaként hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy az ausztrál mércével relatíve autoriter felfogásúnak számító Haza Párt szavazói jócskán libertáriusabb felfogásúnak mutatkoznak a SZABJOG index-en, mint mondjuk a német szabaddemokraták támogatói. Első következtetésünk tehát az lehet, hogy bár oktalanság lenne az összefüggés hiányát feltételezni egy ország lakosságának prediszpozíciói és a között, hogy milyen pártok tudnak ott megélni, **pusztán a lakosság különlegesen magas (vagy különlegesen alacsony) elvárásai az állam gazdasági és szociális szerepvállalásával kapcsolatban nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy érdemi (tehát nem a lakosság attitűdjei alapján eleve**

determinált módon valamelyik oldal egyértelmű hegemóniájához vezető) versengés alakulhasson ki az adott kontextusban piac-pártibbnak és szociálisabbnak számító pártok között.

Miután sikerült - ha erős megszorításokkal is, de - valamelyest alátámasztanunk, hogy a keleti demokráciákban a választói magatartásnak kevésbé fontos tényezője az állami szerepvállalással kapcsolatos issue-pozíció, mint a nyugatiakban, visszatérhetünk a magánvaló politikai tagoltság hiányával kapcsolatos hipotézisekhez. A 2. táblán a témánk szempontjából releváns háttérváltozók (jövedelem, iskolázottság, foglalkozás¹²) és a négy attitűdindex, plusz egy a szakszervezetek (SZAKSZER), és egy a vállalatok (VALL) befolyásának megítélésére vonatkozó kérdés¹³ közti korrelációk iránya látható.

Az I/a hipotézist el kell vetnünk¹⁴. A SZOCIAL és a KONTROLL index-ek közötti korreláció tekintetében nincs szisztematikus különbség keleti és nyugati demokráciák között, ez ugyanis az Egyesült Államokban és Lengyelországban a legmagasabb (.55 illetve .52), és Nagy-Britanniában (.36) valamint Magyarországon (.42) a

---

¹² A változók leírását ld. a 10. lábjegyzetben.

¹³ SZAKSZER: 'Véleménye szerint a szakszervezeteknek mennyi befolyása van ma ... (ország neve) ?' VALL: 'És a vállalatoknak mennyi befolyása van ?' A válaszkategóriákat a következőképpen vontam össze: -1: több vagy 'sokkal több' befolyása van, mint kellene; 0: 'annyi, amennyi helyes' vagy nem tudja; 1: kevesebb vagy 'sokkal kevesebb' befolyása van, mint kellene. A 'vállalatok' szó helyett az angolszász kérdőívekben 'business and industry', az 1991-es megkérdezések során pedig 'magánkézben levő vállalatok' szerepelt.

¹⁴ Hasonló következtetés adódik akkor is, ha nem az attitűd-index-ek, hanem maguknak az eredeti kérdéseknek a korrelációit vizsgáljuk.

legalacsonyabb. E két index korrelációja az ALLAMI-val valóban mutat bizonyos összefüggést az állami szektor kiterjedtségével (e korrelációk ugyanis az Egyesült Államokban és a néhai NSZK-ban jóval magasabbak, mint másutt). Ez alapján **plauzibilisnek tűnik ugyan azt feltételezni, hogy az állami tulajdonnal kapcsolatos attitűdök ott és annyiban önállósulnak a generális piacbarát vs. szocialista beállítottságoktól, ahol és amilyen mértékben ilyen szektor létezik.** Azonban e tekintetben sincs nyoma az Ausztria, Ausztrália, Nagy-Britannia és a keleti demokráciák között a hipotézis által feltételezett különbségeknek.

Hasonlóképpen **tarthatatlannak** látszik az **I/b hipotézisben** megtestesülő magyarázat arra, hogy a kelet-európai pártrendszerek 'láthatólag' nem képeznek le egy bal-jobb tagoltságát. A 2. táblán látható koefficiensek egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a keleti demokráciákban az alacsonyabb jövedelműek, az iskolázatlanabbak, és a fizikai foglalkozásúak pont annyira konzisztensen magasabb pontszámot kapnak az ALLAMI, KONTROL és SZOCIAL index-eken a magasabb társadalmi státuszúaknál, mint a szakszervezetek és a baloldali pártok propagandájától vélehetőleg erősebben érintett nyugati társaik. **Ha tehát a politikai attitűdök egyrészt egymással, másrészt a társadalmi státusszal való konzisztens összekapcsolódását véljük a magánvaló politikai tagoltság ismérvének, és továbbra is úgy tartjuk, hogy ez a tagoltság nem tükröződik eléggé az egyének pártpreferenciáiban, akkor azt kell gondolnunk, hogy egy ilyen politikai tagoltság semmiféle meghatározó jelentőséggel nem bír a pártfejlődésre nézve.**

Lehet viszont, hogy e politikai tagoltságot inkább a létező pártoktól legalább formailag független érdekcsoportokkal, szervezetekkel, intézményekkel kapcsolatos vélemények terén kell keresnünk. Kelet-Európa alulfejlett civil szférája folytán a kör itt erősen leszűkíthető: a szakszervezetek, a magántőke, az állami vállalatok irányítói,

az egyházak, és az egykori MSZMP, LEMP jöhetnek szóba. Bár egyik megítélése sem szükségképp független a hagyományos bal-jobb dimenzió elfoglalt pozíciótól, annak lényegéhez csak az első kettővel kapcsolatos attitűdök kötődnek definíciószerűen. Éppen e tekintetben azonban valóban jelentékeny különbségeket tapasztalhatunk keleti és nyugati demokráciák között. Például míg 'amott' a közvélemény többsége vagy túlságosan nagynak, vagy éppen elégnek tartja a vállalatok, és egyértelműen sokkalja a szakszervezetek befolyását, addig a magyar és a lengyel közvélemény inkább mindkettőt, de főleg a szakszervezetekét igencsak kevesli¹⁵; amíg a nyugati országokban e két vélemény-változó rendre viszonylag erős összefüggést mutat a pártpreferenciákkal, mint az ALLAMI, KONTROL és SZOCIAL indexek, addig Lengyelországban és Magyarországon ennek az ellenkezőjét tapasztalhatjuk, és egyáltalán nincs statisztikailag szignifikáns összefüggés pártpreferenciák és a szakszervezetekkel, illetve magánvállalatokkal

---

¹⁵ A magyar és a lengyel vizsgálatban is a szakszervezetek voltak az az intézmény, amelyben az emberek a viszonylag legkevésbé bíztak (annak ellenére, hogy Lengyelországban külön-külön kérdések fel a Szolidaritásban, illetve az OPZZ-ben való bizalommal kapcsolatban.) Az IEWSS-project csehszlovák adatai szerint ott is ugyanez az ellentmondás figyelhető meg: a szakszervezetekben 'bíznak' a legkevésbé a megkérdezettek, de ugyanakkor ennek keveslik leginkább a befolyását. Mindez azonban nem feltétlenül különös: a szakszervezetek a bizalommal legkevésbé megtisztelt intézmények közé tartoznak mindazon nyugati országokban, amelyekre nézve a témára vonatkozó legátfogóbb elemzés (Lipset-Schneider, 1983) adatot talált, és az ott az intézményeknek mintegy funkciójukból eleve adódó bizalmi rangsorára kialakított magyarázat alapján semmi ellentmondó nincs a közép-európai adatokban megfigyelt fenti jelenségben.

kapcsolatos attitűdök között¹⁶.

Az I/c hipotézist ennek ellenére el kell vetnünk a **magánvállalatok** megítélésével kapcsolatban. A nyugati országokban ezek befolyásának megítélése hol inszignifikáns, hol meg negatív korrelációt mutat az ALLAMI, KONTROL és SZOCIAL index-ekkel, azaz minél piacbarátabb véleményt hangoztat valaki, annál inkább hajlik arra, hogy keveselje az üzleti körök befolyását. 1991-ben, amikor - 1990-nel ellentétben - nem általában 'a vállalatok', hanem kifejezetten a magánkézben levő vállalatok befolyásának megítélésére kértük a megkérdezetteket, ugyanezt tapasztaltuk Magyarországon és Lengyelországban is. A koefficiensek nagyságrendje sem mutat szisztematikus különbséget, **nincs okunk tehát azt feltételezni, hogy a közép-európaiak kevésbé vélnék összefüggést felfedezni a magántőke befolyása és a kormányzat gazdaságpolitikája között, mint a nyugati megkérdezettek.**

Ugyanakkor **elfogadhatónak látszik az I/c hipotézis a szakszervezetek magyarországi megítélésével kapcsolatban.** Amíg a nyugati országokban rendre pozitív korreláció figyelhető meg a fizikai foglalkozás és a szakszervezetek hatalmának megítélése között, addig Lengyelországban és 1990-ben Magyarországon a korreláció inszignifikáns, 1991-ben Magyarországon pedig negatív: a fehérgallérosok, a magasabb jövedelműek, az iskolázottabbak szignifikánsan nagyobb

---

¹⁶ A nyugati országokban természetesen a baloldali szavazók sokkalták a leginkább a vállalatok (az öt ország közt az átlagos *eta* .21), és a legkevésbé a szakszervezetek hatalmát (az *eta* átlag .37). Magyarországon 1991-ben a kapcsolat ugyan 'ésszerű' volt (az MSZP-támogatók kevesellték a legkevésbé, és a liberálisok a legjobban a magánkézben levő vállalatok befolyását; az előbbieket kevesellték a leginkább, és a kormánypártiak a legkevésbé a szakszervezetek befolyását), de az összefüggések statisztikailag inszignifikánsak voltak (*eta*=.09 és .10).

arányban keveslik a magyar szakszervezetek befolyását, mint az alacsonyabb státuszúak. Amíg Magyarországon inszignifikáns, addig a nyugati országokban és Lengyelországban pozitív az összefüggés a SZAKSZER és az ALLAMI, KONTROL, SZOCIAL változók között, azaz a 'szocialistább' véleményeket hangoztatók ezen országokban kisebb valószínűséggel sokkalják, és nagyobbal keveslik a szakszervezetek befolyását, mint más honfitársaik. Amíg a nyugati országokban negatív vagy inszignifikáns, a két közép-európai országban pozitív a korreláció vállalatok és szakszervezetek kívánatos befolyásának megítélése között.

A tanulmány első részét összegezve azt mondhatjuk tehát, hogy **az egyetlen vonatkozás, amelyben Magyarország egyértelműen különbözőnek találtuk a nyugati demokráciáktól a társadalom bal-jobb tagoltsága tekintetében, az nem annyira a pártpreferenciák, és egyértelműen nem az állam gazdasági és szociális szerepvállalásával kapcsolatos attitűdök világa volt, hanem a szakszervezetekre vonatkozó véleményeké.** Az, hogy Lengyelország e tekintetben mintegy középső helyzetet mutatott, azt sejteti, hogy **nem feltétlenül a tulajdonviszonyok, hanem talán inkább a szakszervezetek és az ancien régime (netán az új kormányzatok) viszonya körül keresendő a magyarázat.** Bár a lehetséges nagyszámú magyarázat között semmiképp nem igazíthatnak el az itt prezentált adatok, annyi leszögezhető: **lévén a szakszervezetek döntései nem determináltak, továbbra sem látjuk nyomát annak az automatizmusnak, amely a hagyományos bal-jobb tagoltság irányába terelné a magyar pártrendszer fejlődését.** (Ha a tulajdonviszonyok változásáról feltételezzük is, hogy elkerülhetetlen változásokat indukál az érdekszervezetek szférájában, ez is csak annyit jelent automatikusan, hogy a gazdasági érdekcsoportok több figyelmet kényszeríthetnek ki.) Mindez persze nem zárja ki egy ilyen irányú fejlődés lehetőségét, ezért a második részben áttérek arra a kérdésre, hogy mi korlátozhatja ezt a választóközönség részéről.

II.

Mivel másutt már részletesebben foglalkoztam azzal, hogy az objektív társadalmi háttér miként függ össze a pártpreferenciákkal Magyarországon¹⁷, ezért itt csak néhány általánosabb megjegyzést szeretnék tenni. Elsőként arra érdemes felfigyelni, hogy az a gyakorta hallható vélekedés, miszerint egy pártrendszer érettségének ismérve lehetne az, hogy objektív társadalmi háttérváltozók és a szavazat között milyen erős a kapcsolat, további specifikációk hiányában és a nyugati demokráciákra vonatkozó összehasonlító vizsgálat (Rose, 1974) fényében olyan kényelmetlen következtetéseket von magával, mint hogy az észak-ír pártrendszer 'jobb', mint mondjuk az $\Rightarrow$ Köztársaságé. (Az előbbiben ugyanis szinte determinisztikus a kapcsolat felekezet és szavazat között, az utóbbiban viszont képtelenség megjósolni az objektív háttérváltozók bármely tetszőleges együttese alapján, hogy a két nagy párt közül ki melyikre szavaz.) Még ha be is vezetjük azt a megkötést, hogy csak a - bármiként is operacionalizált - osztálypozíció és a szavazat összefüggése a releváns e tekintetben, akkor is nehéz megmagyarázni, hogy a skandináv országok pártrendszere (ti. csak ezekben fordul elő, hogy a foglalkozás a gyengénél erősebb statisztikai kapcsolatban állna a szavazattal) miért lenne jobb, mint a holland vagy az olasz. Nehezen érthető, hogy miért tekint el ez a felfogás attól, hogy amennyiben van olyan objektív háttérváltozó, amely a kontinentális Európában szinte országtól függetlenül

---

¹⁷ A leglényegesebb tanulság az, hogy a különböző szavazótáborok között lényegében négy tényező differenciál. Fontossági sorrendben első a vallásosság és az életkor, őket követi a lakóhely jellege és az egykori MSZMP-tagság. Ezen változók kontrollálása után az iskolázottságnak, foglalkozásnak gyakorlatilag elhanyagolható vagy nulla a szerepe. A KDNP és az FKGP vonatkozásában van még némi kiegészítő szerepe a nemnek és a felekezetnek is ld. Tóka, 1991b és 1990.

erős összefüggést mutat a szavazattal, akkor az a vallás (ti. a felekezet és/vagy a templombajárás gyakoriságával mérhető vallásosság, illetve szervezeti bevontság.)

A 3. tábla mutatja be néhány háttérváltozó és a pártpreferenciák kapcsolatának erejét a hét vizsgált országban. A releváns pártok országonként eltérő számából fakadó technikai nehézségeket a bizonytalansági koefficiens használatával igyekeztem áthidalni. Hogy az Olvasó képet alkothasson arról, hogy az egyes koefficiensek milyen erős kapcsolatot takarnak, a 4.a és 4.b keresztábrákon bemutatok egy gyengének (foglalkozás és pártidentifikáció kapcsolata Nagy-Britanniában), illetve a jelen összefüggésben fellelhető egyik legerősebbnek (templombajárás gyakorisága és szavazat Ausztriában) mondható összefüggést.

Túl azon a tanulságon, hogy a pártpreferenciák és a háttérváltozók kapcsolata országonként változó (pl. Ausztráliában, az Egyesült Államokban, Németországban, Ausztriában és Magyarországon a szervezeti bevontságra vonatkozó változók - templombajárás, szakszervezeti illetve MSZMP-tagság - hatása erősebb az olyan státuszindikátorokénál, mint iskolázottság, lakóhely jellege, foglalkozás, míg ennek ellenkezőt figyelhetjük meg Anglia és Lengyelország esetén), de a két közép-európai országban semmi esetre sem gyengébb, még a foglalkozás esetén sem, mint általában Nyugaton, három dologra érdemes figyelni a táblában. Az egyik az, hogy bár lényegében csak egy-egy kisebb párt és a többiek között differenciál, ezt olyan hatékonyan teszi, hogy az egykori LEMP- illetve MSZMP-tagság éppoly jó prediktora a szavazatnak Közép-Európában, mint mondjuk a szakszervezeti tagság a nyugati demokráciákban. Ha ez még nem erősítené meg azt a feltevésünket, hogy a létező pártokhoz képest apriori szervezeti kötődések igen hatékony alakítói lehetnek a politikai törésvonalaknak, akkor a templombajárás gyakorisága és a szavazat közötti közmondásosan erős ausztriai (habár a húsz évvel

korábbinál 1985-ben már jóval gyengébb, ld. Haerpher, 1985: 279) összefüggésnek a magyarországgal való összehasonlítása elég meggyőző lehet (a magyar adatokat a szemléletesség kedvéért a pártok három blokkjára bontva közlöm, ld. 4.c tábla). A kapcsolat Magyarországon gyengébb, mert 1. a templombajárás gyakorisága alapján nehéz megjósolni, hogy a három kormánypárt közül melyiket, és még nehezebb azt, hogy a három ellenzéki párt közül melyiket preferálja valaki; 2. a templombajárás gyakorisága a magyar lakosságot kevésbé differenciálja, mint az osztrákot (ui. abszolút többségben vannak a ritkán vagy soha nem járók). Végül érdemes felfigyelni arra, hogy Magyarország specifikuma az életkor különlegesen erős hatása a pártpreferenciákra. (Ez korántsem kizárólag a FIDESZ és a történelmi pártok létének tudható be, hiszen 1991-ben már nagyobb volt az átlagos SZDSZ- és MDF-hívek, mint az előbbiek és a FIDESZ-támogatók közti korkülönbség). Ez azért lényeges a jelen kontextusban, mert azt jelentheti, hogy alkalmasint döntő hatást gyakorolhat a magyar pártrendszer fejlődésére az, hogy *kohorszok* eltérő politikai szocializációja, vagy, miként az egykori NSZK-ban (Rattinger, 1991), *életciklus* különbségek fejeződnek ki az életkor és a pártpreferencia kapcsolatában. Míg az előbbi esetben - teljesen irreálisan minden más tényezőt változatlanul feltételezve - az egyes szavazótáborok várható átlagos élettartama közti különbségekből, addig az utóbbi esetben a lakosság elöregedésének üteméből olvashatjuk ki a párterőviszonyok alakulásának hosszútávú trendjeit.

Miután ez a kérdés csak évek múlva lesz megválaszolható, egyenlőre egy másiknál maradok. Pusztán egyfajta szociális identitást, netán 'befagyott' törésvonalat, vagy a fentebb bevezetett meghatározásoknak megfelelő 'magánvaló' politikai tagoltságot fejez-e ki vallásosság és pártpreferenciák kapcsolata Magyarországon? Az alábbiakban az 1991. májusi TÁRKI-E vizsgálat adataival próbálom erre választ adni, amely egy a vallásosságra vonatkozó nemzetközi vizsgálat részeként meglehetősen

nagy számú kérdést tartalmazott a hitélet és a potenciálisan vele összefüggő attitűdök körében (ld. TÁRKI, 1991a).

E tematikával kapcsolatban természetesen adott a politikai élet azon potenciális szereplője, amellyel kapcsolatos attitűdök konzisztenciája elvben konstituálhatná az I/c hipotézisnek megfelelő magánvaló politikai tagoltságot. Az 1991. októberi adatfelvételek szerint az egyház befolyása túlzottnak, elégségesnek vagy kevésnek tartása - a szakszervezetekével, magánvállalatokéval ellentétben - mind Magyarországon, mind Lengyelországban az ALLAMI, KONTROL és SZOCIAL index-eknél kicsit erősebb, és a háttérváltozók (köztük a templombajárás gyakorisága) hatásának kiszűrése után is statisztikailag szignifikáns összefüggést mutatott a pártpreferencia-változóval. (Az 1985-ös ISSP vizsgálatban sajnos nem szerepelt e kérdés.) Az ehhez a folytonos létezésű intézményhez fűződő lojalitások ugyanakkor azt is lehetővé tehetik, hogy politikailag időközben irrelevánssá vált törésvonalak továbbélhessenek akkor is, ha közben a pártrendszer kontinuitása megszűnt. Ezért itt nem csak azt a kérdést tehetjük fel, hogy létezik-e a korábbi operacionalizációs kísérleteinknek megfelelő politikai tagoltsága a magyar társadalomnak a vonatkozó világnézeti tematikával kapcsolatban, hanem azt is, hogy e politikai tagoltságnak a pártpreferenciákban való esetleges leképeződése egy 'befagyott' törésvonal továbbélését, avagy egy a pártrendszer által megjelenített 'eleven' konfliktust képvisel.

Az adott tematikában releváns háttérváltozó természetesen a szervezeti involváltság, a vallásos identitás, illetve a vallásosság. Ezen belül a második kérdés fényében érdemes különbséget tenni tradicionális és nem tradicionális vallásosság között. A vonatkozó kérdések főkomponens-elemzését az 5. tábla mutatja be. Az első, a továbbiakban PRACTPC1-nek nevezett főkomponensen azok kapnak magas pozitív

(szélsőséges esetben plusz kettő körüli) értéket, akik gyerekkorukban gyakran jártak templomba, hosszabb ideig részesültek vallásoktatásban, szüleik is gyakran jártak templomba, és ők maguk jelenleg is aktívan gyakorolják vallásukat, míg negatív pontszámot azok kapnak, akikre mindezen dolgok így együtt az országos átlagnál kevésbé jellemzőek. A második rotálatlan főkomponens (PRACTPC2) ezzel szemben azok között differenciál, akik jelenleg ugyan gyakorló hívők, de gyerekkorukban inkább vallástalan családban nőttek fel, illetve (a másik véglet) gyerekkorukban az átlagosnál vallásosabb családban nőttek fel, hosszabb ideig hitoktatásban részesültek, ma azonban mégse tartoznak a társadalom vallásosabb feléhez. A részletesebb statisztikai elemzés szerint az első, a 'tradicionális' vallásosság rendkívül erős összefüggést mutat az életkorral, az azonos életkorúakon belül pedig általában a kevésbé urbanizált településeken élők, ezen belül különösen a magukat paraszti réteghez tartozónak vallók, és valamivel inkább a katolikusok, mint a más felekezethez tartozók sajátja. A PRACTPC2 főkomponens összefüggése a társadalmi háttérváltozókkal jóval gyengébb, és a fentivel ellentétes: az 'individuális' vallásosság egy kicsit inkább a fiatalok és a reformátusok jellemzője. Mindkét fajta vallásosság valamivel gyakoribb a nők, mint a férfiak körében.

A következőkben a potenciális világnézeti kérdések egy viszonylag széles spektrumát vettem alá faktoranalízisnek. Az első lényeges eredmény a szerteágazó kérdésekre adott válaszok viszonylag erős kölcsönös összefüggése, ami abban fejeződik ki, hogy a világnézeti perspektívában egymáshoz közel álló vélemények figyelemreméltó hajlandóságot mutatnak arra, hogy közelebbi témájuktól (család, házasság, abortusz, hitoktatás, cenzúra, stb.) függetlenül egyetlen faktorba rendeződjenek. Ez az első faktor (ld. 6.a tábla) a vallásossággal (PRACTPC1) -0.62 (a faktoron ugyanis a 'vallásos' vélemények szerepelnek negatív előjellel, és a 'szekulárisak' pozitívv), a pártpreferenciákkal $.51$ (*eta*), tehát mindkét esetben a közvéleménykutatások

gyakorlatában szokatlanul erős korrelációt mutat. (A nyugati országok adatai alapján az ALLAMI, KONTROL és SZOCIAL index-ek illetve a pártpreferencia és a háttérváltozók között számított korrelációs és *eta*-koefficiensekkel között egyetlen ezekhez hasonló nagyságrendű sem található.) A további eredmények interpretálásának megkönnyítésére a továbbiakban az ezen egyetlen faktort négy attitűd-dimenzióra felbontó megoldást fogom használni (ld. 6.b tábla). Ezek közül az elsón (MORAL41) az egyszerűség kedvéért konzisztensen 'antiklerikálisnak' nevezhető megkérdezettek kapnak magas pozitív pontszámot; tehát azok, akik szerint a vallást támadó könyveket és filmeket nem szabad betiltani, az iskolákban nincs szükség sem hitoktatásra, sem napi imádkozásra, az ateista politikusok egyáltalán nem alkalmatlanok közhivatalokra, és semmi szükség arra, hogy több erős vallási meggyőződésű legyen képviselő, polgármester; a legalacsonyabb negatív pontszámot pedig az ennek ellenkezőjét állító 'konzisztens klerikálisok' kapják. A MORAL42 faktor az élettársi és a házasságon kívüli, az előtti, illetve homoszexuális kapcsolatokkal szemben toleráns és intoleráns véleményt képviselők, a MORAL43 a házasságon belül a hagyományos nemi munkamegosztást, a MORAL44 pedig az abortuszhoz való jogot pártolók és ellenzők között differenciál.

=gy vagy úgy természetesen mindezek az attitűd-dimenziók kötődhetnek a vallásossághoz. A regresszió-elemzések szerint a vallásossággal közvetlen összefüggést nem mutató, a hagyományos nemi munkamegosztásra vonatkozó faktor kivételével valamennyi attitűd-dimenzió esetében egymáséval azonos előjelű, más háttérváltozók hatásától független hatása van a vallásosság mindkét típusának, annak ellenére, hogy - mint említettem - ezek igencsak különböző emberekre jellemzőek. **Természetesen (?) maga a vallásosság illetve vallástalanság, nem pedig csak ezek ilyen-olyan típusai vagy kísérőjelenségei (lakóhely, nem, felekezet, stb.) az, ami meghatározott világnézeti következményekkel jár** az abortusz, a szexuális

erkölcsök, és a 'klerikalizmus-antiklerikalizmus' vonatkozásában. Az életkor direkt hatása a klerikális-antiklerikális attitűdökre például fele akkora volt, mint a 'tradicionális' vallásosságon keresztül érvényesülő indirekt hatása: azaz a fiatalok között elsősorban azért kevesebb a 'klerikálisok' aránya, mert kisebb közöttük azok gyakorisága, akikre ez az itt hagyományosnak nevezett vallásosság jellemző, és csak másodsorban azért, mert maga az életkor is befolyásolja azt, hogy e kérdéskörben kinek mi a véleménye.

A vallásosságnak mindazonáltal csak ez utóbbi attitűd-index-re mutatkozott erősnek a direkt hatása, az abortusszal és a partnerkapcsolatokkal kapcsolatos attitűdökre viszont nem. Legalább ennyire lényeges, hogy a négy faktor közül csak az első mutatott szignifikáns összefüggést az egyház befolyásának megítélésére vonatkozó kérdéssel ($r=.24$). Egybevethető ez azzal, hogy a szakszervezetek befolyására vonatkozó kérdés és az ALLAMI, SZOCIAL és KONTROL indexek között .10 és .29. közötti korrelációkat tapasztalhattunk az öt nyugati országban. Végül: az öt nyugati országban a szakszervezeti tagság és a szakszervezetek befolyásával kapcsolatos vélemény korrelációja .18 és .26 között váltakozik, az 1991. októberi felvételekben a templombajárás gyakorisága és az egyház befolyásának megítélése közti korreláció Magyarországon .16, Lengyelországban .20. Tehát **az e tanulmányban felvetett három lehetőség bármely kombinációját tekintjük is a magánvaló politikai tagoltság fogalma helyes operacionalizálásának, a 'vallás' tematikájával kapcsolatban ez a tagoltság Magyarországon egyértelműen létezik. Legalább egy olyan attitűd-dimenziót be lehet azonosítani, amely szerteágazó témákra vonatkozó kérdések hosszú sorában ideológiailag konzisztens vélemények kialakítását teszi lehetővé. Az e tekintetben hasonló attitűdök nem a társadalomban szétszórta elhelyezkedő individuumokra jellemzők, hanem olyanokra akik társadalmi hovatartozásuknak egy a szociális**

identitás-tudat alakulása szempontjából nem lényegtelen dimenziójában jelentékeny valószínűséggel hasonló helyzetet foglalnak el (és legalábbis ami a 'klerikális' oldalon elhelyezkedő katolikusokat illeti, egy szervezeti értelemben is jól definiált kollektívumhoz tartoznak). **Mind a tematika potenciális politikai kérdéseivel összefüggő attitűdök, mind a szóbanforgó háttérváltozó összefüggést mutat a politikai élet egy potenciális szereplője kívánatos és tényleges befolyása közti különbség megítélésével. Az involvált kérdések természetesen releváns politikai ügyek, vagy (beleértve a szexuális erkölcsöket, stb.) azzá válhatnak legalábbis mindazok számára, akik a status quo-val elégedetlenek:** a velük kapcsolatos ideológiai törésvonalaknak 'befagyottá' minősítése aligha több, mint a status quo-val elégedettek átgondolatlan reakciója.

Hátralévő kérdésünk az, hogy a fentebb felvázolt konfliktus-dimenzió és törésvonal leképeződik-e a pártpreferenciákban. A főállású megfigyelők valószínűleg mind a négy fenti attitűd-dimenzióban némiképp eltérő beállítottságot tulajdonítanak a parlamenti pártoknak. Miután azonban e kérdéscsoportok közül csak az első ('klerikalizmus-antiklerikalizmus') artikulálódott igazán az adatfelvétel időpontját megelőző politikai polémiaikban¹⁸, csak erről feltételezhető komolyan, hogy közvetlenül összefügg a pártpreferenciákkal. Továbbá: az MSZP híveinek

---

¹⁸ A 'család' tematika például tudtommal csak akkor került elő a nagy nyilvánosság előtt, amikor a választási kampány vonatkozó tévé-vitájában sajnálatukat fejezték ki a későbbi koalíciós partnerek képviselői, hogy a velük ellentétes felfogást valló pártoktól senki nincs jelen, és ezért a tévénezők nem tudhatják meg, hogy miben is állnak ezek a nézetkülönbségek. Az abortusz-kérdésben egyedül a KDNP kötelezte el magát egyértelműen, de a párt parlamenti frakciója volt az, amely 1990 nyarán egy tagját rábeszélte a magzati jogokkal kapcsolatos alkotmánymódosítási javaslatának még a bizottsági fázis előtti visszavonására.

alulreprezentáltsága a vallásos emberek között számos oknál fogva érthető (pl. az itt használt adatfelvételek szerint az MSZP tavaly tavaszi szavazóinak és 1991. októberi szimpatizánsainak egyaránt kb. fele volt korábban az MSZMP-tagja). Ugyanígy, a KDNP, de a 'klerikalizmus' kérdéskörében magát alig-alig exponáló FKGP esetében is felvethető, hogy a rájuk adott vallásos szavazatok valamilyen identitás-tudatot fejeztek ki, nem pedig azt a fajta *issue-voting*-ot (a saját attitűd és a párt vélt álláspontja közti hasonlóság által motivált pártpreferenciát), amire itt rá szeretnénk kérdezni. Nem csupán az a kérdés tehát, hogy korrelálnak-e a fenti attitűdök a pártpreferenciákkal, hanem hogy feltételezhető-e a kettő között kauzális kapcsolat. Azaz: pusztán azért szavaznak-e a 'klerikálisabb' attitűdöket mutató személyek inkább a kormánypártokra, mert vallásos identitásukat, ill. a katolikus alsópapság egy része felszólításának hatását jutattják kifejezésre szavazatukkal, vagy azért szimpatizálnak a vallásos emberek inkább a kormánypártokkal, a többiek meg az ellenzékkel, mert a két csoportnak markánsan különböző politikai beállítottsága van bizonyos kérdésekkel kapcsolatban ?

A négy attitűd-index és a pártpreferenciák közötti 'bruttó' korrelációkat a 7. tábla mutatja be. Mind a négy korreláció szignifikáns, de az életkor, vallásosság, lakóhely jellege és iskolázottság szerinti különbségek hatásának kiszűrése után csak az első, az egyébként is legerősebb marad az. **A 'klerikális-antiklerikális' attitűdök és a magyar pártpreferenciák közötti korreláció gyakorlatilag pontosan megegyezik a nyugati országok között a pártpreferenciák és az ALLAMI, KONTROL, SZOCIAL index-ek között talált legerősebb összefüggéssel, azaz az állam szociális szerepvállalása és a pártidentifikáció közti britanniai *etá*-val.** A következő lépésben logisztikus regresszió révén kauzális modelleket próbáltam felállítani az 1991. májusi pártpreferenciákra nézve. Először az MDF-szimpatizánsokat állítottam szembe a két liberális párt híveivel, majd ez utóbbiakat a

KDNP-t vagy az FKGP-t preferálókkal. Hogy az egyes esetekben szignifikáns önálló hatást mutatók mellett még milyen változókat vettem figyelembe az adatokhoz optimálisan illeszkedő modellek kiválasztásánál, az a 8. tábla alsó felén található meg.

Az MDF- vagy liberális szimpátia meghatározói tekintetében csak annyiban okoz különbséget az 1990-es szavazat¹⁹ figyelembevétel, hogy ebben az esetben 75 százalékról 83 százalékra nő azok aránya, akikről modellünk pontosan jósolja meg, hogy 91-ben a két fél melyikére szavaznának; maguknak a releváns változóknak a köre nem változik. Egyik esetben sincs közvetlen hatása az MDF- vs. liberális szimpátiára a társadalmi státusz egyetlen összetevőjének sem, a felekezetenek sem, és

---

¹⁹ Az erre vonatkozó adat a megkérdezettek 1991. májusi visszaemlékezéséből adódik. Az ilyen visszaemlékezések angliai vizsgálatok tanúsága szerint az esetek kb. 25 százalékában tévesek (Himmelweit et al., 1984: 33). Bár _____ _y akkor Magyarországon még inkább ez a helyzet, ez a pillanatnyi összefüggésben nem feltétlenül lényeges. A téves visszaemlékezések ugyanis - Anglia, de részben Magyarország esetén is bizonyíthatóan - két fő forrásból származnak: 1. az egykori nem szavazók egy része úgy emlékezik, hogy részt vett a választáson; 2. a kis pártok szavazói (Magyarország esetében ezen ebben az összefüggésben bizonyíthatóan a parlamenten kívüli pártok értendők, nem pedig mondjuk a KDNP) hajlamosak úgy emlékezni, hogy a nagyok egyikére szavaztak. A harmadik fő 'tévedés-forrás' (egyres válaszolók a jelenlegi preferenciájukhoz igazítják a korábbi szavazatokról szóló visszaemlékezést) pedig csak annyiban befolyásolhatja a jelen elemzések eredményét, hogy tesztjeinket szigorúbbá teszi azáltal, hogy a 91-eshez hasonlatosabb 'teheti' egy-egy párt 90-es szavazótáborának profilját. Bizonyítható azonban, hogy az egyes szavazótáborok szociodemográfiai összetételében pl. ugyanazok a változások figyelhetők meg akkor, ha valódi 1990-es adatokat hasonlítunk össze a jelenlegi pártpreferenciákra vonatkozókkal, mint ha az 1991-es visszaemlékezések alapján rekonstruáljuk egy-egy párt 1990-es szavazótáborának összetételét.

a MORAL42, MORAL43, MORAL44 attitűd-index-eknek sem. Csak három dolog számít a figyelembe vett tényezők közül, még hozzá (az R statisztika tanúsága szerint) az 1990-es szavazat kontrollálása esetén egyforma mértékben: a nők, az idősebbek, és a 'klerikálisabb' attitűdöket mutatók inkább maradtak a liberálisok helyett az MDF mellett, mint mások, vagy ha nem szavaztak, illetve valamely negyedik pártra szavaztak 1990-ben, akkor inkább váltanának az MDF-re, mint a liberálisokra²⁰. **Azaz: maga a vallásosság (amelynek tekintetében amúgy szignifikáns különbség van a két fél hívei között) csak az életkoron és a klerikális-antiklerikális attitűdökön keresztül hat az MDF és a liberális pártok közötti választásra.** E vonatkozásban tehát úgy látszik egyértelműen nem 'szociális identitást kifejező', hanem kifejezetten 'issue-voting-'ról van szó.

Ettől eltérő kép mutatkozik a két kisebb koalíciós partner hívei és a liberális szimpatizások szembeállításakor. Bár az 1990-es szavazat kontrollálásának mellőzése esetén még tapasztalható volt a 'klerikális-antiklerikális' attitűdöknek bizonyos önálló hatása a két oldal közötti 1991- májusi 'választásra', de ennek nagyságrendje csekélynek tűnt a 'tradicionális' vallásosság, az életkor, és a lakóhely jellegének hatása mellett. Az 1990-es szavazatnak a modellben való figyelembevétele nyomán keletkező optimális magyarázatot a két fél közötti 1991-es választásra a 9. tábla mutatja be. A kevésbé iskolázottak, a falusiak, és a 'tradicionálisan' vallásosak másoknál nagyobb valószínűséggel pártoltak át vagy maradtak hűek a KDNP-FKGP

---

²⁰ A vallásosság index-einek a modellbe való beépítése a chi-négyzet statisztikákat inkább rontotta, mint javította, és az eredményeket tartalmi szempontból nem befolyásolta: a MORAL41 index-nek volt önálló hatása a két oldal közti választásra, a vallásosságnak viszont nem. Ugyanígy az sem módosította a végeredményt, ha az 1990-es szavazat tekintetében az MDF-szavazókhoz kódoltam az akkori FKGP- és KDNP-támogatókat.

'blokkhoz', míg a másik végtelen elhelyezkedők nagyobb valószínűséggel fordultak a liberális pártok felé. A vizsgált attitűdöknek e tekintetben már semmi önálló szerepe nem volt. Tehát **a liberálisok és a KDNP-FKGP közötti választás valóban inkább függvénye egyfajta szociális identitásnak, mint a szóban forgó témákkal kapcsolatos issue-pozícióknak**²¹.

* * *

A dolgozat egyfelől ösztönözi kívánt annak szisztematikusabb átgondolására, hogy mi teremti egy társadalom politikai tagoltságát, és hogy miként tesztelhetők az e tagoltság mibenlétével kapcsolatos hipotézisek. Az állam gazdasági és szociális szerepvállalásával kapcsolatos vélemények tekintetében a bemutatott eredmények csak abban egyértelműek, hogy akár létezik a felvetett meghatározási kísérleteknek megfelelő politikai tagoltsága a nagy társadalomnak, akár nem, nem látható a nyoma olyan *automatizmusnak*, amely e tagoltságnak a jövőben meghatározó szerepet biztosíthatna a magyar pártrendszerben. Bár önmagában véve az, hogy a baloldali pártok szavazataránya évtizedeken át húsz százalék alatt (és jobbra tíz körül) marad, korántsem precedens nélküli jelenség a fejlett ipari országok körében (ld. Kanada, Írország), a fenti gondolatmenet semmiképp nem implikálja azt, hogy Magyarország esetén is ezzel kell számolni. A prezentált adatok fényében egyrészt interpretálható a magyar pártrendszer úgy, mint amiben a materiális érdek-konfliktusok dimenziója

---

²¹ Ezt egy paradox eredmény is alátámasztja: a tradicionális vallásosság, stb. tekintetében elfoglalt pozíciójuk *alapján várhatóhoz képest* - ami nyilvánvalóan nullához közeli értéket jelent - a meg sem kerestettek szignifikánsan nagyobb valószínűséggel szavaznak a két kisebb kormánypártra. Ez feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a vallásossággal ellentétben a vallástalanság nem hoz létre egy olyan szociális identitást, ami a KDNP-FKGP és az SZDSZ-FIDESZ közötti választásban kifejeződhetne, és emiatt egy bizonyos mértéken túl a 'tradicionális' vallásosságtól való egyre kisebb érintettség már nem csökkenti tovább a két kisebb kormánypártra szavazás valószínűségét.

jelen van, 'csak' a Nyugaton tipikussal ellentétben 1. jelentősége alárendelt a domináns szekuláris-vallásos törésvonalhoz képest, másrészt 2. inkább a szekuláris pólus kapcsolódik a piac-hívó, és a vallásos a szociálprotekcionista állásponthez. A nyugati adatoknak van e tekintetben egy elméleti szempontból lényeges tanulsága. Bár a szabadságjogokkal kapcsolatos pozitív attitűdök negatív korrelációt mutatnak mind az alacsony társadalmi státusszal, mind a gazdasági és szociális kérdésekben elfoglalt baloldali állásponttal, a baloldali pártok szavazói (az egy Ausztria kivételével) ennek ellenére magasabb értéket mutatnak a SZABJOG index-en, mint a jobboldaliaké. A nagy társadalom adottságai szempontjából tehát esetleges is lehet a konfliktus-dimenziók pártstratégiák általi tartós összekapcsolódásának mikéntje.

Önmagában az, hogy sok 'lekötetlen' szavazásra jogosult van jelen, tehát az alacsony részvételi arány és az egyéni pártpreferenciáknak a 'rég' demokráciák mércéje szerint rendhagyóan instabil mivolta, viszonylag könnyűvé teszi a párterőviszonyok gyors és nagyarányú megváltozását. Mindkét itt idézett magyar adatfelvétel szerint az 1990-es szavazóknak kb. 53 százaléka változtatott szavazati szándékán a választást követő egy-másfél évben (ld. 10. tábla). Még ha el is tekintünk az egykori szavazatra való visszaemlékezések részleges pontatlanságától (ld. 19. lábjegyzet), és valamilyen segédfeltevések alapján úgy okoskodunk, hogy nem ezt a számot kell a vonatkozó nyugati adatokkal összehasonlítani, hanem el kell tekintenünk azoktól a kilencvenes szavazóktól, akik 1991-ben már nem szavaznának, akkor is hetvenöt százalék alatti a 'stabil' szavazati szándékúak aránya, ami még mindig alacsonyabb, mint azokban a nyugati demokrációkban, amelyekre nézve összehasonlítható adatok hozzáférhetőek (ld. Crewe - Denver, 1985; Dalton et al., 1984, Rose, 1974). Eszerint akár még egy baloldali párt hirtelen megerősödése sem zárható ki.

Az előadottak végül amellet érveltek, hogy egyrészt a világnézeti konfliktusok vélt

dominanciája a magyar párttagoltságban legalábbis nem összeegyeztethetetlen azzal a tétellel, miszerint a pártrendszer a társadalom 'magánvaló' politikai tagoltságának egy közvetett leképeződése, másrészt a vallási törésvonal tartós adottsága marad a magyar pártrendszernek, függetlenül attól, hogy a materiális érdekkonfliktusok nagyobb szerepre tesznek-e szert, illetve hogy a baloldali vagy funkcionálisan hasonló pártok mely fél rovására növelik esetleg szavazatarányukat²².

---

²² A dolgozat tehát a kakukk fészkeről szól. Hogy az 'idegen' fészkekben miért jött létre egy virtuális liberális többség, arra a 8. tábla, a kontinentális európai országok szekularizációs mutatóira (Szántó, 1992), illetve az abortusz-kérdés és az egyház befolyása megítélésére is kiterjedő nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeinek (Times-Mirror, 1991) összevetése adhatna némi magyarázatot.

Hivatkozások

- Bruszt László - Simon János, 1991. *The Great Transformation*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. Kézirat.
- Budge, Ian - Farlie, Dennis J., 1983. *Explaining and Predicting Elections. Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen & Unwin.
- Burnham, Walter Dean, 1974. 'The United States: The Politics of Heterogeneity'. In: Richard Rose (ed.): *Electoral Behavior. A Comparative Handbook*. New York: The Free Press. pp. 653-726.
- Crewe, Ivor - Denver, David (eds.), 1985. *Electoral Change in Western Democracies: Patterns and Sources of Electoral Volatility*. Beckenham - Surry Hills: Croom Helm.
- Dalton, Russell J. - Flanagan, Scott C. - Beck, Paul Allen (eds.), 1984. *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies. Realignment or Dealignment ?* Princeton: Princeton University Press.
- Haerpher, Christian, 1985. 'Austria.' In: Ivor Crewe - David Denver (eds.) *Electoral Change in Western Democracies: Patterns and Sources of Electoral Volatility*. Beckenham - Surry Hills: Croom Helm. pp. 264-285.
- Hahn Endre - Lázár Guy, 1991. 'Hogyan látja a szabad demokratákat a közvélemény ?' In: Gyekiczki András (szerk.) *Hol tart a szabad gondolat ?* Budapest: Politikai Tanulmányok Intézete. pp. 81-105.
- Himmelweit, Hilde T. - Humphreys, Patrick - Jaeger, Marianne, 1984. *How Voters Decide. A model of vote choice based on a special logitudinal study extending over fifteen years and the British election surveys of 1970-1983*. Philadelphia: Open University Press.
- Kolosi Tamás - Szelényi Iván - Szelényi, Sonja - Western, Bruce, 1991. 'Politikai mezők a posztkommunista átmenet időszakában. Osztályok és pártok

Magyarországon, 1989-90'. Szociológiai Szemle, I. évf. 1. (Megjelenés alatt)

Körösesnyei András, 1991. '*Politikai tagoltság, 1990.*' In: Kurtán Sándor - Sándor Péter - Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve, 1991.* Budapest: Ökonómia Alapítvány - Economix Rt.

Lindström, Ulf, 1991. '*East European Social Democracy: Reborn to be Rejected.*' In: Lauri Karvanen - Jan Sundberg (eds.). *Social Democracy in Transition. Northern, Southern, and Eastern Europe.* Aldershot: Dartmouth. pp. 269-301.

Lipset, Seymour M.- Schneider, William, 1983. *The Confidence Gap. Business, Labor and Government in Public Mind.* New York: The Free Press.

Mair, Peter, 1990. '*(Electoral) Markets and (Stable) States.*' Draft Chapter for Micheal Moran - Maurice Wright (eds.), 1991. *Markets Against the State.* London: Macmillan.

Ost, David, 1991. '*Érdek és politika a posztkommunista társadalmakban. A kelet-európai átmenet problémái.*' Valóság, XXXIV. évf. 5. 37-43. o.

Rattinger, Hans, 1991. '*Demographie und Politik. Befunde der repräsentativen Wahlstatistik 1953-1987.*' Beitrag zur Tagung der Arbeitsgruppe 'Wahl- und Einstellungsforschung' der Deutschen Vereinigung für Politische Wissenschaft. Koblenz, 11.-13. März 1991.

Rose, Richard - Mackie, Thomas T., 1984. *Do Parties Persist or Disappear ? The Big Tradeoff Facing Organizations.* Studies in Public Policy, Nr. 134. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy.

Rose, Richard - McAllister, Ian, 1990. *The Loyalties of Voters. A Lifetime Learning Model.* London: Sage.

- Schneider, William, 1980. '*Styles of Electoral Competition.*' In: Richard Rose (ed.). *Electoral Participation. A Comparative Analysis.* Beverly Hills - London; Sage. pp. 75-100.
- Schöpflin, György, 1990. '*The Prospects for Democracy in Central and Eastern Europe.*' In: Peter Volten (ed.) *Uncertain Futures: Eastern Europe and Democracy.* New York: IEWSS. pp. 19-34.
- Szántó János, 1992. *Gyorsjelentés a vallásosságról.* Budapest: TÁRKI. (Előkészületben.)
- TÁRKI, 1990. '*TÁRKI 'C' ISSP. Vélemények a kormányzati munka szerepéről.*' Budapest: TÁRKI.
- TÁRKI, 1991a. *TÁRKI-E TS II. A TS-3 által támogatott 'Omnibusz' adatfelvétel adatai.* Budapest: TÁRKI.
- TÁRKI, 1991b. *TÁRKI-INTER. Társadalompolitikai attitűdök nemzetközi összehasonlításban. Az 1991. októberi magyarországi adatfelvétel adatai.* Budapest: TÁRKI.
- Tóka Gábor, 1990. '*Voting Behaviour in Hungary.*' In: Hans-Dieter Klingemann - Richard Rose: *Eastern European Election Handbook Series*, vol. 1. (Előkészületben)
- Tóka Gábor, 1991. '*Választási eredmények elemzése.*' In: Gyekiczki András (szerk.) *Hol tart a szabad gondolat?* Budapest: Politikai Tanulmányok Intézete. pp. 165-192.
- Vásárhelyi Mária, 1991. '*Az SZDSZ tagjainak véleménye gazdaságról, politikáról.*' In: Gyekiczki András (szerk.) *Hol tart a szabad gondolat ?* Budapest: Politikai Tanulmányok Intézete. pp. 67-79.
- ZUMA, 1987. *The Role of Government. ISSP 1985. Codebook.* ZUMA: Köln.

1. tábla: 4 attitűd-index átlaga és szórása pártpreferenciák szerint.

Ország / Párt	ALLAMI		KONTROL		SZOCIAL		SZABJOG		Cases
	Mean	St.D.	Mean	St.D.	Mean	St.D.	Mean	St.D.	
Ausztrália									
Liberális Párt	-.44	.42	.11	.45	.03	.64	.51	.45	507
Munkáspárt	-.14	.47	.26	.40	.45	.57	.51	.49	765
Country (National)	-.44	.45	.24	.47	.18	.61	.39	.56	101
Demokrata Párt	-.42	.41	.11	.40	.31	.64	.64	.50	60
eta:	.32		.17		.31		.08*		
Nagy-Britannia									
Konzervatív Párt	-.36	.47	.04	.43	.26	.64	.31	.56	472
Munkáspárt	-.07	.60	.21	.39	.83	.36	.59	.50	549
Alliance	-.22	.49	.07	.39	.56	.56	.59	.47	275
eta:	.23		.19		.43		.25		
Egyesült Államok									
Mondale	-.31	.43	.07	.41	.25	.58	.40	.53	171
Reagan	-.44	.43	-.10	.44	-.19	.67	.33	.64	282
eta:	.15		.20		.32		.05*		
Németország									
CDU/CSU	-.24	.44	.01	.56	.35	.68	.11	.46	417
SPD	-.11	.46	.13	.51	.67	.54	.30	.45	334
FDP	-.30	.44	-.00	.56	.38	.69	.26	.49	49
Zöldek	-.17	.49	-.06	.51	.65	.58	.75	.29	38
eta:	.15		.13		.25		.31		
Ausztria									
Szocialista Párt	.11	.43	.40	.42	.68	.49	.11	.51	354
Néppárt	-.10	.40	.30	.43	.62	.56	.15	.47	298
Szabadság Párt	-.04	.47	.22	.38	.79	.31	.31	.35	30
eta:	.25		.14		.08*		.10*		
Magyarország, 1990									
MDF	.05	.51	.03	.48	.74	.46	.36	.54	240
SZDSZ	.02	.53	-.10	.49	.64	.59	.38	.56	161
FKGP	.10	.55	.12	.51	.79	.44	.18	.55	75
MSZP	.21	.55	.04	.50	.63	.49	-.01	.63	52
FIDESZ	.08	.46	.06	.45	.70	.54	.36	.55	63
KDNP	.11	.47	.14	.49	.73	.52	.07	.56	50
eta:	.10*		.16*		.11*		.23		
Magyarország, 1991									
MDF	.16	.51	.08	.51	.55	.62	x		167
SZDSZ	.09	.51	-.03	.50	.54	.65	x		140
FKGP	.08	.55	.22	.53	.81	.41	x		104
MSZP	.35	.54	.06	.57	.70	.51	x		65
FIDESZ	.08	.52	-.00	.51	.46	.66	x		291
KDNP	.19	.56	.23	.42	.78	.42	x		63
eta:	.14		.18		.21		x		

Lengyelország, 1991	.09	.51	.28	.51	.57	.57	x	512
eta:	.29		.22*		.22*		x	

* : Hat háttérváltozó hatásának kiszűrése után a kapcsolat nem szignifikáns a .05 szinten.

x : Adathiány

Megjegyzés: Az ALLAMI index 1991-es és 1990-es átlagértékei a kérdések megszövegezésében történt csekély változás miatt nem összehasonlíthatóak.

2. tábla: Egyes attitűd-indexek korrelációi egymással és társadalmi háttérváltozókkal országonként.

+ : pozitív korreláció, $p < .01$

- : negatív korreláció, $p < .01$

0 : nem szignifikáns ($p > .01$)

		AUS	USA	GB	D	A	H'90	H'91	PL
ALLAMI	- KONTROL	+	+	+	+	+	+	+	+
ALLAMI	- SZOCIAL	+	+	+	+	+	+	+	+
KONTROL	- SZOCIAL	+	+	+	+	+	+	+	+
MUNKAS	- ALLAMI	+	+	0	+	+	+	+	0
MUNKAS	- KONTROL	+	+	+	+	+	+	+	+
MUNKAS	- SZOCIAL	+	+	+	+	+	+	+	+
JÖVEDELEM	- ALLAMI	-	-	0	-	-	0	0	-
JÖVEDELEM	- KONTROL	-	-	-	-	-	-	-	0
JÖVEDELEM	- SZOCIAL	-	-	-	-	-	-	-	0
ISKOLA	- ALLAMI	0	-	0	-	-	-	-	-
ISKOLA	- KONTROL	-	-	-	-	-	-	-	-
ISKOLA	- SZOCIAL	-	-	-	-	-	-	-	-
SZAKSZER	- VALL	-	0	-	-	0	+	+	+
SZAKSZER	- ALLAMI	+	+	+	+	+	0	0	+
SZAKSZER	- KONTROL	0	+	+	+	+	0	0	+
SZAKSZER	- SZOCIAL	+	+	+	+	+	0	0	+
VALL	- ALLAMI	-	0	-	-	0	0	0	-
VALL	- KONTROL	-	0	-	0	-	0	-	-
VALL	- SZOCIAL	-	0	-	-	-	+	-	-
MUNKAS	- SZAKSZER	+	+	+	+	+	0	-	0
MUNKAS	- VALL	-	0	0	0	0	0	-	-
JÖVEDELEM	- SZAKSZER	0	0	0	-	0	0	+	0
JÖVEDELEM	- VALL	0	0	0	0	0	0	0	0
ISKOLA	- SZAKSZER	0	0	0	0	-	+	+	0
ISKOLA	- VALL	0	-	0	0	0	0	+	+
N =		1528	674	1502	1048	1000	981	1500	1491

3. tábla: Egyes háttérváltozók és a pártpreferencia közötti kapcsolat szorossága országonként. Szimmetrikus bizonytalansági koefficiens. Háttérváltozók:

MUNKAS: 1. szellemi dolgozó vagy önálló 3. fizikai munkás 2. egyéb
 ISKOLA: 1. max. elemi 2. szakmunkásiskola, befejezetlen középfok
 3. befejezett középiskola 4. felsőfokú végzettség
 JÖVED3: 1. a legalacsonyabb jövedelmű egyharmad 3. a legmagasabb jövedelmű egyharmad 2. középső egyharmad és adathiány
 TAGSAG: a nyugati országokban szakszervezeti, Lengyelországban egykori LEMP-, Magyarországon egykori MSZMP-tagság: 1. tag
 2. nem tag
 TEMPLOM: templombajárás gyakorisága, 3 fokú (ld. 5. tábla)
 FALUVAR: lakóhely 1. nagyváros 3. kistelepülés (2000-2500 lakos alatt) 3. egyéb
 KORCSOP: 1. 18-29, 2. 30-44, 3. 45-59, 4. 60- éves

	MUNKAS	ISKOLA	JÖVED3	TAGSAG	TEMPLOM	FALUVAR	KORCSOP
Ausztrália	.009	.004	.005	.021	.017	.029	.005
Egyesült Államok	.006*	.001*	.005*	.035	.014	.003*	.004*
Nagy-Britannia	.039	.022	.021	.011	.009	.008	.008
NSZK	.013	.017	.011	.029	.035	x	.002*
Ausztria	.014	.010	.011	.043	.100	.024	.004*
Magyaró. 1990	.017	.018	.008	.028	.065	.030	.041
Magyaró. 1991	.014	.035	.018	.039	.078	.023	.080
Lengyelo. 1991	.035	.083	.022	.045	.032	.101	.013*

* : a chi-négyzet statisztika nem szignifikáns a .05 szinten.
 x : adathiány.

4.a tábla: A nagyobbobb pártok valamelyikét preferálók megoszlása foglalkozás szerint. (Sorszázalékok.) Anglia, Wales és Skócia, 1985. Szimmetrikus bizonytalansági koefficiens: .039.

	Tory	Alliance	Labour	N=
szellemi v. önálló	47 %	26 %	27 %	537
sose dolgozott	38 %	15 %	47 %	138
fizikai munkás	27 %	18 %	55 %	622
összesen:	36 %	21 %	42 %	1297

4.b tábla: A legutóbbi választáson a három nagyobb párt valamelyikére szavazók szavazatainak megoszlása a templombajárás gyakorisága szerint. (Sorszázalékok.) Ausztria, 1985. Szimmetrikus bizonytalansági koefficiens: .100.

	ÖVP	FP	SPÖ	N=
legalább havonta	67 %	1 %	32 %	272
évente néhányszor	33 %	5 %	62 %	302
ritkábban vagy soha	14 %	11 %	76 %	108
összesen:	44 %	4 %	52 %	682

4.c tábla: A 'most vasárnap' a hat parlamenti párt valamelyikére 'szavazók' pártpreferenciáinak megoszlása a templombajárás gyakorisága szerint. (Sorszázalékok.) Magyarország, 1991. október. Szimmetrikus bizonytalansági koefficiens: .070.

	FKGP, KDNP,MDF	FIDESZ, SZDSZ	MSZP	N=
legalább havonta	73 %	26 %	1 %	169
évente néhányszor	42 %	49 %	9 %	195
ritkábban vagy soha	28 %	63 %	10 %	466
összesen:	40 %	52 %	8 %	830

5. tábla: A vallásosságra vonatkozó kérdések főkomponens-elemzése.
N=1000.

	PRACTPC1	PRACTPC2	
magyarázott variancia: 51 %		16 %	
EHITOK	.66	-.46	Gyerekkorában részesült-e vallás- oktatásban ?
EHITOKM	.76	-.28	Hány évig részesült vallásoktatás- ban ?
EGYAK1	.80	-.25	Amikor gyerek volt, édesanyja mi- lyen gyakran járt templomba ?
EGYAK2	.75	-.17	Amikor gyerek volt, édesapja mi- lyen gyakran járt templomba ?
EGYAK3	.83	-.32	Amikor gyerek volt, Ön milyen gyakran járt templomba ?
EIMA	.77	.29	(Jelenleg) Milyen gyakran imád- kozik ?
EBOLV	.55	.62	Milyen gyakran olvas otthon Bibliát?
EMISE	.75	.39	Milyen gyakran vesz részt vallási szertartásokon ?
EMAS	.45	.57	Milyen gyakran vesz részt egyháza vallási szertartásokon kívüli tevékenységeiben ?

A bináris EHITOK kivételével valamennyi változó 9-11 válaszkategóriás ordinális változó. A kérdések és a válaszkategóriák pontos szövegére nézve ld. Tárki, 1991a. A 'nem tudom', stb. válaszokat az adott változó átlagával helyettesítettük be.

6.a tábla: A vallásossággal elvben összefüggő vélemények faktor-elemzése. A változók neve, tartalma és faktorsúlya az első rotálatlan faktoron (GLS, sajátérték 3.89). N=1000.

név	súly	a kérdések tartalma:
C01067	.26	A társadalom szempontjából mindegy, hogy az emberek házasságot kötnek, vagy pedig élettársi kapcsolatban élnek.
C01069	.23	Ma már a gyermekek számára mindegy, hogy szüleik házasságot kötöttek-e vagy élettársi kapcsolatban élnek.
C01071	.26	Az lenne a helyes, ha az élettársi kapcsolatot ugyanúgy védenék a törvények, mint a házasságot.
C01075	-.50	Az, hogy egy férfi és egy nő együtt él házasságkötés nélkül, erkölcsileg nem elfogadható.
ESEX1	.60	Ön szerint, ha egy nőnek és egy férfinak már a házasság előtt van szexuális kapcsolata, ez: 1. mindig helytelen, ... vagy 4. egyáltalán nem helytelen ?
ESEX2	.45	Mit gondol arról, ha egy házas férfinak és egy házas nőnek van házasságon kívüli szexuális kapcsolata, ez: 1. mindig helytelen, ... vagy 4. egyáltalán nem helytelen?
ESEX3	.23	És mit gondol az azonos nemű felnőttek közötti szexuális kapcsolatáról, ez: 1. mindig helytelen, ... vagy 4. egyáltalán nem ...?
EABORT1	.21	Ön szerint a törvénynek engedélyeznie kell-e egy terhes nőnek az abortuszt akkor, ha nagyon valószínű, hogy a gyermeknek súlyos fogyatékosága lesz ? (1. egyáltalán nem kellene engedélyeznie, ... 4. mindenképpen engedélyeznie kellene)
EABORT2	.28	... És ha a családnak nagyon kevés a jövedelme és képtelenek több gyermeket vállalni ? (1. egyáltalán nem kellene ...)
ECSAL1	-.43	Egy férjnek az a feladata, hogy pénzt keressen; egy feleségnek pedig az, hogy gondoskodjék az otthonról és a családról.
ECSAL2	-.29	Mindent egybevetve: a családi élet megsínyli, ha a nő teljes munkaidőben dolgozik.
EVPOL1	-.53	Azok a politikusok, akik nem hisznek Istenben, alkalmatlanok közhivatalok betöltésére (pl. polgármester, képviselő).
EVPOL3	-.57	Jobb lenne az országnak, ha több erős vallási meggyőződésű ember kapna közhivatalt (pl. polgármester, képviselő).
EISHIT	.65	Ön szerint kell-e az állami iskolákban hittant tanítani ? (1. feltétlenül, ... 4. egyáltalán nem).

(folyt. a következő oldalon)

6.a tábla (folyt.) : A változók neve, tartalma és faktorsúlya az első rotálatlan faktoron (GLS, sajátérték 3.89). N=1000.

név	súly	a kérdések tartalma:
EISIMA	.75	És kellene-e az állami iskolákban naponta imádkozni Ön szerint? (1. feltétlenül, ...)
ETILT	.53	Néhány könyv és film erősen sérti az erős vallási meggyőződésű embereket. Ön szerint az olyan könyveket és filmeket, amik támadják a vallásokat: 1. mindenképpen be kellene tiltani, ... vagy 4. mindenképpen engedélyezni kellene ?

Az élettársi viszonyra és az EVCSAL1, EVCSAL3, EVPOL1, EVPOL3 kérdésekre vonatkozó válaszok kódolása: 1. egyáltalán nem ért egyet, ... 5. teljes mértékben egyetért.
A 'nem tudom', stb. válaszokat az adott változó átlagértékével helyettesítettük be.

6.b tábla: A változók négydimenziós rotált faktor-mátrixa
 (VARIMAX rotáció, Kaiser normalizáció): a MORAL41, MORAL42,
 MORAL43, MORAL44 attitűd-indexek konstrukciója. N=1000.

	MORAL41	MORAL42	MORAL43	MORAL44
magyarázott variancia:	21 %	6 %	6 %	4 %
C01067	.05	.49	.03	.06
C01069	.04	.46	.02	.04
C01071	.06	.43	-.00	.11
C01075	-.30	-.40	.19	-.09
ESEX1	.33	.45	-.26	.19
ESEX2	.20	.52	-.19	-.00
ESEX3	.09	.32	-.08	-.03
EABORT1	.08	.05	.02	.61
EABORT2	.11	.11	.01	.68
ECSAL1	-.21	-.07	.66	-.01
ECSAL2	-.10	-.05	.59	.05
EVPOL1	-.46	-.04	.26	-.24
EVPOL3	-.60	.03	.17	-.19
EISHIT	.71	.14	-.07	-.03
EISIMA	.77	.21	-.10	.04
ETILT	.42	.27	-.15	.13

7. tábla: A MORAL1, MORAL2, MORAL3 és MORAL4 attitűd-indexek átlagai az 1991. májusi pártpreferencia szerinti bontásban, és a pártpreferencia és a szóbanfogyó attitűd kapcsolatának erősségét kifejező eta-koefficiensek.

		MORAL41	MORAL42	MORAL43	MORAL44
		(szex)	(család)	(abortusz)	
jelenlegi preferencia	N				
MDF	93	-.28	-.04	-.00	.04
SZDSZ	80	.22	.08	-.15	.12
FKGP	72	-.60	-.22	.35	-.13
MSZP	34	.27	.02	-.09	.07
FIDESZ	158	.32	.20	-.18	-.04
KDNP	48	-.63	-.27	.04	-.34
eta:		.44	.21	.22	.16

8. tábla: A jelenlegi szavazati szándék (-1: FIDESZ vagy SZDSZ; 1: MDF) logisztikus regressziója társadalmi háttérváltozókra, a vallásos bevontság mutatóira (PRACTPC1, PRACTPC2) a négy attitűd-indexre (MORAL41, MORAL42, MORAL43, MORAL44) és az 1990-es szavazatra (MDFLIB90: -1. FIDESZ vagy SZDSZ 1. MDF 0: egyéb párt vagy nem szavazott). A lépésenkénti logisztikus regresszió végeredménye:

Helyesen besorolt esetek aránya:

FIDESZ és SZDSZ szimpatizánsok (N=238)	:	89 %
FKGP és KDNP szimpatizánsok (N=93)	:	69 %
összesen	:	83 %

	Chi-Square	df	Significance
-2 Log Likelihood	225.833	326	1.000
Model Chi-Square	167.305	4	.0000
Goodness of Fit	300.010	326	.8461

----- Variables in the Equation -----

Variable	B	S.E.	Sig	R
ENEME	.90	.35	.01	.11
ESZULEV	-.03	.01	.01	-.11
MORAL41	-.57	.22	.01	-.11
MDFLIB90	1.97	.24	.00	.41
Constant	-1.28	.76	.09	

----- Variables not in the Equation -----

Variable	Sig	
PERETT80	.53	lakóhely jellege (legalább középfokú végzettségűek aránya a lakosságon belül 1980-ban)
FIATAL	.45	1. 40 éves vagy ennél fiatalabb 0. idősebb
ÖREG	.23	2. 60 éves vagy idősebb 0. fiatalabb
EBISKV	.62	iskolai végzettség (7 fokú, évekre átszámítva)
TREI	.84	(utolsó) foglalkozásának presztízs-score-ja
NEMKERE	.64	1. nem keresztelték meg 0. egyéb
KATOLIK	.56	1. katolikus 0. egyéb
REFORMA	.62	1. református 0. egyéb
PRACTPC1	.67	tradicionális vallásosság
PRACTPC2	.29	vallásos a családi hagyományok ellenére
MORAL42	.21	partnerkapcsolatok libertárius megítélése
MORAL43	.49	konzervatív családeszmény
MORAL44	.48	abortusz-pártiság

9. tábla: A jelenlegi szavazati szándék (-1: FIDESZ vagy SZDSZ; 1: FKGP vagy KDNP) logisztikus regressziója társadalmi háttérváltozókra, a vallásos bevonság mutatóira (PRACTPC1, PRACTPC2) a négy attitűd-indexre (MORAL41, MORAL42, MORAL43, MORAL44) és az 1990-es szavazatra (FKDLIB90: -1. FIDESZ vagy SZDSZ; 1. FKGP, vagy KDNP; 0: egyéb párt vagy nem szavazott). A lépésenkénti logisztikus regresszió végeredménye.

Helyesen besorolt esetek aránya:

FIDESZ és SZDSZ szimpatizánsok:	95 %
FKGP és KDNP szimpatizánsok:	91 %
összesen:	94 %

	Chi-Square	df	Significance
-2 Log Likelihood	126.360	352	1.000
Model Chi-Square	330.303	5	.0000
Goodness of Fit	315.527	352	.9192

----- Variables in the Equation -----

Variable	B	S.E.	Sig	R
PERETT80	-.09	.04	.01	-.10
EBISKV	-.23	.08	.01	-.11
NEMKERE	3.21	1.30	.01	.09
PRACTPC1	1.58	.33	.00	.21
FKDKLIB90	3.39	.42	.00	.37
Constant	1.79	.85	.04	

10. tábla: Az 1990. márciusi szavazattal kapcsolatos visszaemlékezések és a pillanatnyi pártpreferenciák összehasonlítása két adatfelvételben.

időpont:	1991. máj.	1991. okt.
	az összes megkérdezettek %-ában	
stabil pártpreferencia	34	30
kormánypártok közötti váltás	1	2
liberális pártok közötti váltás	3	4
ellenzékiről kormánypártra	1	2
kormánypártról ellenzékre	6	6
egyéb váltás	2	2
91-ben már nem szavazna, vagy nem tudja, kire	27*	18*
90-ben nem szavazott, vagy nem tudja, kire	26*	37*
	-----	-----
összesen:	100 %	100 %
megkérdezettek száma:	1000	1500

*: A két adatfelvétel közti eltérés kérdezéstechnikai különbségekből származik.

Társadalmi háttérváltozók és egyes attitűdök páronkénti korrelációi.

	ALLAMI	KONTROL	SZOCIAL	SZAKSZER	VALL	SZABJOG
Ausztrália						
JÖVEDELEM	-.09**	-.20**	-.19**	.01	.03	.12**
ISKOLA	-.04	-.18**	-.11**	.02	-.03	.26**
MUNKAS	.08**	.18**	.18**	.07*	-.08**	-.16**
Minimum pairwise N of cases: 1336						
Egyesült Államok						
JÖVEDELEM	-.12*	-.28**	-.27**	-.05	-.02	.09
ISKOLA	-.27**	-.27**	-.30**	-.04	-.12*	.27**
MUNKAS	.19**	.21**	.26**	.18**	-.01	-.15**
Minimum pairwise N of cases: 446						
Nagy-Britannia						
JÖVEDELEM	.05	-.21**	-.21**	-.07	-.03	.18**
ISKOLA	-.01	-.24**	-.19**	-.06	-.00	.25**
MUNKAS	.04	.17**	.22**	.13**	-.03	-.12**
Minimum pairwise N of cases: 731						
NSZK						
JÖVEDELEM	-.13**	-.28**	-.25**	-.11**	.07	.17**
ISKOLA	-.19**	-.24**	-.24**	-.07	.01	.28**
MUNKAS	.16**	.14**	.15**	.11**	-.06	-.09*
Minimum pairwise N of cases: 803						
Ausztria						
JÖVEDELEM	-.12**	-.28**	-.22**	-.09	-.03	.18**
ISKOLA	-.12**	-.20**	-.24**	-.15**	.02	.19**
MUNKAS	.14**	.20**	.14**	.08*	-.00	-.10**
Minimum pairwise N of cases: 695						
Magyarország, 1990. május						
JÖVEDELEM	-.08	-.25**	-.25**	.07	-.03	.21**
ISKOLA	-.19**	-.35**	-.32**	.07*	-.00	.35**
MUNKAS	.10*	.23**	.20**	-.03	-.01	-.20**
Minimum pairwise N of cases: 820						
Magyarország, 1991. október						
JÖVEDELEM	-.04	-.12**	-.20**	.11**	.04	
ISKOLA	-.10**	-.26**	-.39**	.19**	.07*	
MUNKAS	.08**	.19**	.28**	-.14**	-.08*	
Minimum pairwise N of cases: 1439						
Lengyelország, 1991						
JÖVEDELEM	-.07*	-.01	-.02	-.02	.02	
ISKOLA	-.10**	-.24**	-.32**	-.03	.13**	
MUNKAS	-.01	.11**	.18**	.05	-.07*	
Minimum pairwise N of cases: 1345						

1-tailed Signif: * - .01 ** - .001

Attitűdváltozók páronkénti korrelációi országoként.

SZAKSZER VALL SZABJOG ALLAMI KONTROL

Ausztrália, N=1528

	átlag	Pearson r				
SZAKSZER	-.72	1.0				
VALL	-.17	-.10**	1.0			
SZABJOG	.50	.01	-.07*	1.0		
ALLAMI	-.28	.24**	-.22**	-.06*	1.0	
KONTROL	.20	-.01	-.12**	-.16**	.22**	1.0
SZOCIAL	.28	.16**	-.21**	-.12**	.29**	.44**

Egyesült Államok, N=674

	átlag	Pearson r				
SZAKSZER	-.52	1.0				
VALL	-.38	.04	1.0			
SZABJOG	.31	-.04	-.10*	1.0		
ALLAMI	-.38	.10*	-.02	-.15**	1.0	
KONTROL	-.01	.11*	-.01	-.24**	.35**	1.0
SZOCIAL	.02	.21**	-.08	-.24**	.35**	.54**

Nagy-Britannia, N=1502

	átlag	Pearson r				
SZAKSZER	-.43	1.0				
VALL	-.08	-.16**	1.0			
SZABJOG	.47	.25**	-.11**	1.0		
ALLAMI	-.22	.23**	-.18**	.07*	1.0	
KONTROL	.12	.10**	-.07*	-.16**	.22**	1.0
SZOCIAL	.57	.29**	-.13**	.05	.21**	.36**

Nyugat-Németország, N=1048

	átlag	Pearson r				
SZAKSZER	-.23	1.0				
VALL	-.41	-.16**	1.0			
SZABJOG	.22	.14**	-.20**	1.0		
ALLAMI	-.20	.15**	-.14**	-.14**	1.0	
KONTROL	.05	.13**	-.03	-.33**	.44**	1.0
SZOCIAL	.48	.23**	-.20**	-.14**	.42**	.52**

Ausztria, N=1000

	átlag	Pearson r				
SZAKSZER	-.22	1.0				
VALL	-.15	-.01	1.0			
SZABJOG	.15	-.09*	-.02	1.0		
ALLAMI	.02	.15**	-.07	-.12**	1.0	
KONTROL	.36	.23**	-.08*	-.19**	.26**	1.0
SZOCIAL	.67	.15**	-.17**	-.10*	.21**	.44**

(folyt. a következő oldalon)

(folyt.) : Attitűdváltozók páronkénti korrelációi országonként.

SZAKSZER VALL SZABJOG ALLAMI KONTROL

Magyarország, 1990. május, N=981

	átlag	Pearson r				
SZAKSZER	.39	1.0				
VALL	.17	.33**	1.0			
SZABJOG	.27	.02	-.02	1.0		
ALLAMI	.08	.07	.02	-.17**	1.0	
KONTROL	.03	-.04	-.03	-.30**	.23**	1.0
SZOCIAL	.73	.04	.09*	-.25**	.14**	.42**

Magyarország, 1991. október, N=1500

	átlag	Pearson r				
SZAKSZER	.54	1.0				
VALL	.16	.14**	1.0			
ALLAMI	.18	.02	-.06	x	1.0	
KONTROL	.09	-.03	-.11**	x	.14**	1.0
SZOCIAL	.65	.01	-.12**	x	.24**	.42**

Lengyelország, N=1491

	átlag	Pearson r				
SZAKSZER	.47	1.0				
VALL	.11	.09**	1.0			
ALLAMI	.09	.07*	-.09**	x	1.0	
KONTROL	.28	.14**	-.13**	x	.19**	1.0
SZOCIAL	.57	.17**	-.14**	x	.20**	.53**

x : adathiány

* : .01 ** : .001 szinten szignifikáns (1-tailed prob.)

A MORAL41, MORAL42, MORAL43 és MORAL44 attitűd-indexek lépésenkénti regressziója néhány társadalmi háttérváltozóra. N=1000. Sztenderdizált koefficiensek és magyarázott variancia az optimális modellekben.

Háttérváltozók:

PERETT80 : lakóhely jellege (legalább középfokú végzettségűek aránya a lakosságon belül 1980-ban)
 ENEME : 1. férfi 2. nő
 ESZULEV : születési év
 FIATAL : 1. 40 éves vagy ennél fiatalabb 0. idősebb
 ÖREG : 2. 60 éves vagy idősebb 0. fiatalabb
 EBISKV : iskolai végzettség (7 fokú, évekre átszámítva)
 TREI : (utolsó) foglalkozásának presztízs-score-ja
 SZUBMUNK : 1. szubjektív önbesorolása szerint munkás 0. egyéb
 SZUBPARA : 1. szubjektív önbesorolása szerint paraszt 0. egyéb
 KALVINIS : 1. református 0. egyéb
 PRACTPC1 : tradicionális vallásosság (ld. fent)
 PRACTPC2 : vallásos a családi hagyományok ellenére (ld. fent)

	MORAL41	MORAL42	MORAL43	MORAL44
Adj. R-négyzet:	.38	.17	.19	.06

PERETT80	.06	.10	-.07	-
ENEME	-	-.06	-.08	.13
ESZULEV	.13	.26	-.20	-
FIATAL	-	-	-	-
ÖREG	-	-	-	-
EBISKV	.14	.09	-.20	-
TREI	-	-.09	-	-
SZUBMUNK	-	-	.14	-
SZUBPARA	-	-	.11	-
KALVINIS	-	-	-	-
PRACTPC1	-.45	-.12	-	-.12
PRACTPC2	-.17	-.07	-	-.21

Hat modell összehasonlítása a jelenlegi szavazati szándék előrejelzésének pontossága szempontjából.

		Helyesen besorolt esetek aránya		
		MDF-	liberális	összesen:
		szimpatizánsok között		
Esetszám:		93	238	311
Prediktorok a modellben:				
Konstans + MDFLIB90	:	81 %	83 %	81 %
Konstans + MDFLIB90 + ESZULEV	:	71 %	85 %	81 %
Konstans + MDFLIB90 + ENEME	:	81 %	83 %	81 %
Konstans + MDFLIB90 + MORAL41	:	73 %	88 %	84 %
Konstans + MDFLIB90 + MORAL41 + + ESZULEV + ENEME	:	69 %	89 %	83 %
Konstans + MORAL41 + + ESZULEV + ENEME	:	29 %	93 %	75 %

11. b.: az 1990-es szavazat kontrollálása nélkül

Helyesen besorolt esetek aránya:

FIDESZ és SZDSZ szimpatizánsok:	90 %
FKGP és KDNP szimpatizánsok:	72 %
összesen:	84 %

	Chi-Square	df	Significance
-2 Log Likelihood	270.094	352	.9996
Model Chi-Square	186.569	5	.0000
Goodness of Fit	358.881	352	.3887

----- Variables in the Equation -----

Variable	B	S.E.	Sig	R
PERETT80	-.11	.02	.00	-.22
ESZULEV	-.05	.01	.00	-.21
MORAL41	-.56	.22	.01	-.10
REFORMA	-1.26	.51	.01	-.09
PRACTPC1	.98	.22	.00	.20
Constant	2.90	.68	.00	